

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 1

Sorumlu Yazarlar: Seda ÜNLÜ / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans unluseda80@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2370-3203

Aslıhan BAĞÇIVAN / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans aslihan.b98@icloud.com
ORCID ID: 0000-0002-5836-2675

Bülent KARA / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Prof. Dr. bkara@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6021-085X

Atıf: ÜNLÜ, S., BAĞÇIVAN, A. ve KARA, B., (2022), Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Engelli Anlamlandırmaları, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s. 96-130.

Gönderim Tarihi: 20 Mayıs 2022 / Kabul Tarihi: 20 Haziran 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1119383

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KÜLTÜRÜNDE ENGELLİ ANLAMLANDIRMALARI

Öz

Engel durumu, bireyin fiziksel, biyolojik ve zihinsel aktivitelerindeki yetersizliği ifade ederken engellilik, engelli bireye yönelik sosyal etkileşim ve iletişim sonucu ortaya çıkan toplumsal anlamlandırmaları ifade etmektedir. Engellilik, sosyal ilişkiler sonucu ortaya çıkan kültürel bir tanımlamadır. Engelli birey olmanın toplumsal ve kültürel anlamlar ile inşa edildiğini ve Türk kültüründe çeşitli anlamlara tabi olduğunu söylemek mümkündür. Engellilik olgusu, geçmişten günümüze çeşitli olumsuz kültürel anlamlandırmalar ile karşı karşıya gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı engellilik olgusuna ilişkin kültürel anlamlandırmaları mercek altına almaktır. Engelli olmanın kültürel olarak ne ifade ettiği sorusundan yola çıkılarak kültürün birtakım öğeleri çerçevesinde engelliliğe yönelik kültürel anlamlar ortaya koyulmuştur. Kültürün parçalarını oluşturan mitoloji, atasözleri ve deyimler, din, edebi eserler, ders kitapları ve sinemada engelliliğin sunumu bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu unsurlar toplumsal yapı içerisinde kültürel nüveleri barındırmakla beraber aynı zamanda kültürün aktarıcısı rolünü oynamaktadır. Bu noktada ele alınan konu başlıkları çerçevesinde engelliliğin kültürel anlamlarının ortaya koyulması önem teşkil etmektedir. Literatür ışığında gerçekleştirilen çalışmada doküman analizi yapılarak elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan betimsel analiz ile engelli bireylerin çeşitli biçimlerde olumsuz anlamlandırmalara maruz kaldıkları böylece damga ile karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir. Kimi zaman olumsuz kültürel anlamlandırmaların engelli bireyler tarafından kabul edilerek

içselleştirildiği böylece sosyal izolasyonla yüz yüze gelindiği elde edilen bulgular arasındadır. Öte yandan engelliliğe ilişkin olumsuz kültürel anlamların kuşaktan kuşağa aktarma yoluyla yeniden üretildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tarihsel süreç göz önüne alınmak kaydıyla günümüzde, toplumsal gelişme ve değişmeye bağlı olarak engellilik olgusuna yönelik daha ılımlı yaklaşımların seyredildiği söylenebilir. Son dönemlerde ders kitapları, edebi eserler ve sinema özelinde “aciz, yük, yardıma muhtaç” gibi olumsuz anlamlandırmaların yerini “başarılı olan, güçlü, yetenekli” gibi olumlu anlamlandırmalara bıraktığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Damga, Engellilik, Kültür, Toplumsal Gelişme

INTERPRETATIONS OF THE DISABLED IN TURKISH CULTURE FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Disability status refers to the inadequacy of the individual's physical, biological and mental activities. Disability refers to the social meanings that emerge as a result of social interaction and communication for the disabled individual. Disability is a cultural definition that emerges as a result of social relations. It is possible to say that being a disabled person is built with social and cultural meanings and is subject to various meanings in Turkish culture. The phenomenon of disability has faced various negative cultural interpretations from past to present. In this direction, the aim of our study is to examine the cultural interpretations of the disability phenomenon. Based on the question of what being disabled means culturally, cultural meanings for disability have been revealed within the framework of some elements of culture. The presentation of disability in mythology, proverbs and idioms, religion, literary works, textbooks and cinema, which form the parts of culture, were examined with a holistic approach. While these elements contain cultural nuclei in the social structure, they also play the role of the transmitter of culture. At this point, it is important to reveal the cultural meanings of disability within the framework of the topics discussed. In the study carried out in the light of the literature, the data obtained by document analysis was subjected to content analysis. With the descriptive analysis, it has been determined that disabled individuals are exposed to negative interpretations in various ways and thus they are faced with stigma. It is among the findings that sometimes negative cultural interpretations are accepted and internalized by disabled individuals, thus social isolation is faced. On the other hand, it has been concluded that the negative cultural meanings of disability are reproduced through transmission from generation to generation. However, taking into account the historical process, it can be said that more moderate approaches to the phenomenon of disability are observed depending on social development and change. It is possible to say that in recent years, negative connotations such as "impaired, burdened, in need of help" have been replaced by positive connotations such as "successful, strong, talented" in textbooks, literary works and cinema.

Keywords: Stigma, Disability, Culture, Social Development

GİRİŞ

Engellilik, sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir kavramdır. Engellilik, engelli olmayan bireylerin, engelli bireylere yönelik yaklaşımını ve bakış açısını içermektedir. Engel durumu fiziksel, biyolojik ve zihinsel yetersizlik olarak değerlendirilir. Bu bağlamda engelli birey olmak insan olmanın doğal bir parçası, doğal bir uzantısıdır. Engellilik, insan vücudunda doğum öncesinde, doğum esnasında veya doğum sonrasında meydana gelmiş olan bir organ yetersizliği ya da bir uzuv kaybı meydana gelmesidir. Bunun yanında görünmeyen zihinsel ve

psikolojik yetersizlikler de engellilik durumunu meydana getiren faktörler arasında yer almaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü tanımlaması başta olmak üzere engellilik, pek çok farklı şekilde tanımlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, özürlülük kavramını “Sağlık alanında ‘sakatlık’ bir noksan olma sonucunda meydana gelmiş olan ve normal sayılabilecek bir insana kıyasla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması olarak, noksanlığı: “psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir dengesizlik durumu olarak, maluliyeti ise “sağlık alanında bir noksanlık ya da bir sakatlık sonucunda belirli bir kişide meydana gelmiş olan ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek etkinliklerde bulunamamasına sebebiyet veren dezavantajlı bir durum olarak engellilik hakkında çok boyutlu tanımlamalar yapmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nce ortaya konan rapora göre dünya üzerinde 1 milyardan fazla insanın engelli olduğu ve bu sayı ise neredeyse dünya nüfusunun %15’ini oluşturduğu vurgulanmıştır. Dünya sağlık örgütü engelliliğin, insanlığın doğal bir uzantısı olduğunu ve hemen hemen herkesin geçici ya da kalıcı olarak yaşamının belirli bir noktasında kalıcı olarak bozulan ve yaşlılığa kadar da hayatlarının işleyişlerinde bir aksaklığa neden olacak zorluklar yaşadığını veya yaşayacağını vurgulayan tanımlamalar yapmaktadır (WHO, 2011).

Engellilik tarihi incelendiğinde ortaya çıkan bulgulara göre ilk engelli insanın bugünden 45 bin yıl öncesinde Kuzey Doğu Irak bölgesinde yaşadığı saptanmıştır. Bulgulara göre bilinen ilk insanın engeline bakıldığında sol gözünün görmediği varsayılmaktadır. Dünya tarihi incelendiğinde milattan yaklaşık olarak 3 bin yıl öncelerinde Eski Mezopotamya yıllarında sağrıları ve körleri çalıştırdıkları ve böylece ilkel olarak sosyal yaşama entegrasyon çalışmaları yürüttükleri bulgularına ulaşılmaktadır (Kocaömer, 2008). Bilinen ilk engellilere yönelik dünyadaki ilk kanun maddelerinin Hammurabi Kanunlarında yer aldığı tespit edilmiştir (Güloğlu, 2021: 189).

Yukarıdaki tarihsel bilgi genel kabul görmek ile birlikte engelli bireylerin toplumsal ve kültürel olarak kabulü daha çok Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı gerçeklik üzerine inşa edilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaş gazilerinin mevcut durumlarını rehabilite etme, iyileştirme ve onlara duyulan ahde vefanın karşılığı olarak gün yüzüne çıkmıştır. İlk olarak medikal anlayış çerçevesinde karşılık bulan engellilerin rehabilite edildikleri toplumda normal kabul edilen insanlar gibi engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılama yolunda olan katkılar dikkate alınmaktadır. Savaşta ülkesi için bir uzvunu ya da bir organını kaybeden insanların yaşadığı travmalara çözüm aramanın doğal sonucu olarak gelişmeler hız kazanmıştır.

Engellilik çalışmaları 1980’li yıllarda Kuzey Amerika ve İngiltere’de başlamış ve zamanla bütün dünya genelinde engelli hakları başlığı altında engellilik çalışmalarının yürütülmesine öncülük etmiştir. Yapılan bu çalışmalar 2000’li yıllara gelindiğinde tarihsel alanda faaliyet görmüş ve ivme kazanmıştır. Engellilik konusu üzerine yapılan çalışmaların bilimsel alanı, coğrafi alanı ve kapsamı genişledikçe engellilik olgusunun zamanla bütün toplumlarda ve kültürlerde var olduğu bulgularla ortaya koyulmaya başlanmış ve engelliliğin toplumsal çeşitliliği zamanla belirgin bir hal almaya başlamıştır. Engellilik konusunun ilk defa akademik bir konu olarak ele alınmasının 1960’lı yıllarda yeni ortaya çıkan Engellilik Hareketi’nin başlamasına öncülük etmiştir (Yelçe, 2020: 4). Başlayan bu engellilik hareketi ile beraber

engellilerin haklarının daha duyulabilir ve daha çözüme ulaşabilir olması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda başlayan engellilik sosyolojisi çalışmaları engellilik konusunu sadece kavramsal olarak ele almamış, toplumsal, sosyal, kültürel ve pek çok anlamda ele alarak detaylı bir sonuç ortaya koymayı hedeflemişlerdir.

Engellilik ilk olarak sadece medikal yaklaşımla ele alınmıştır var olan aksaklıkları en asgari seviyelere indirgemek veya ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Daha çok patolojik bir sorunun üzerine odaklanan medikal yaklaşım doğrultusunda engel durumu, bireyin kendisine ait olduğu ve içerisinde maruz kaldığı nesnel fonksiyonlara bağlı olduğu varsayılmaktadır. Engelliliğe olan medikal yaklaşım her zaman en çok istenen sonuç olan iyileştirmek ve tedavi etmek üzerine odaklanıyor olsa da bu durum hekimlerin vermiş olduğu kararlar doğrultusunda bireyin engelli kategorisinde değerlendirilip damgalanmasına da kapı aralamaktadır (Burcu, 2020: 24). Ayrıca engellilik konusunun uzun bir süre sadece medikal model üzerinde incelenmiş olması engelliliğin sosyal model olarak görülüp çalışmaların sahasının genişlemesi konusunda aksaklıkları da meydana getirmiştir. Fakat 1980'lerden sonra meydana gelen engelli hareketleri doğrultusunda engellilik sadece tıbbi ve fiziki hastalıkların bir sonucu değil, sosyal yapının bir neticesi olduğu gerçeği gün yüzüne çıkmıştır (Güloğlu, 2021: 196). Engelliliğin sadece biyolojik yapıyı barındırmayıp kültürel, sosyal ve toplumsal detayların parçalarını içerisinde barındırıyor olması engellilik çalışmalarının kapsam ve detaylarını genişleterek daha fonksiyonel çalışmaların yapılmasına başlamasına sebebiyet vermiştir.

Engellilik, yüzyıllar boyunca bütün insanlığın üzerinde durduğu, kimi zaman kutsal kimi zamanda kötülük ile eşdeğer gördüğü bir olgu olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Böylelikle engellilik olgusunun toplumda nasıl karşılık bulduğu kültürel kodlara hangi anlamlarda yerleştiğini keşfetmek önem arz etmektedir. Engellilik, sadece engelli olan bireyin kişisel meselesi olmaktan ziyade başta ailesi olmak üzere toplumun tamamını ilgilendiren bir olgudur. Bu nedenle tarih boyunca her kültürde engellilik olgusuna sıkça vurgu yapılmıştır. Engellilik kültürel ve sosyal alanlar başta olmak üzere birçok alanda kendisine karşılık bulmuş ve engelli birey vurgulanmıştır. Engelli bireye yaklaşım her ne kadar farklılıklar gösteriyor olsa da her birinin temelinde ötekileştirme ve damgalama yer almaktadır. Örneğin genellikle küfür olarak (geri zekalı, kör, sağır, ahraz, topal, otistik, spastik vb.) toplum içerisinde engelli bireyleri hedef alan olumsuz söylemler dilden dile dolanmaktadır. Bütün bunlara ek olarak Anadolu'nun vazgeçilmez ve gelenekselleşmiş oyunu olan "topal" oyunu aslında engellilerin durumlarının kabul edilip içselleştirildiğinin bir örneği iken dilden dile aktarılarak normalleştirilen küfürler ise aslında engelli bireylerin ötekileştirildiğinin yansımasıdır.

Sosyolojik olarak insanlık tarihi ile birlikte ele alınan ve geçmişten günümüze kadar tüm toplumlarda devam eden negatif bir durum değerlendirmesine tabi tutulan engellilik, tarihin her döneminde farklı uygulamaların ve farklı değerlerin odak noktası olmuştur. Günümüz dünyasında ise mitolojik verilerden başlayarak en gerçekçi akademik değerlendirmeleri kapsayan bu gruba yönelik hizmetler çeşitlilik kazanmıştır. Süreç içerisinde toplumsal gelişme ve değişmeye bağlı olarak engelliliğin ders kitaplarında, edebi eserlerde, dinde, mitolojide atasözleri ve deyimlerde yer alma biçimleri toplumsal bilinç seviyesine paralel bir anlayış ihtiva etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumun hemen hemen bütün yapılarında kötülüğün simgesi, acınılan, potansiyel suçlu yaklaşımları günümüzde bu olumsuzluklardan arınarak daha kabul edilebilir, ılımlı, özel gereksinimli bireylere

dönüşen bir yaklaşımla ele alındığını dikkate alırsak sosyolojik gelişmeler açısından konunun Türk kültürün bütün unsurları içerisinde nasıl bir seyir takip ettiğini akademik olarak analiz etmek bir zorunluluk gözükmektedir.

Engellilik tüm canlı türlerinin bir parçasını ve uzantısını oluşturarak özellikle insan türü, biyolojik görünümünden zihinsel noksanlığına kadar kayda hayat yaşam belirginliğinin asgari müştereklerini yerine getirmeyi engelleyen bir durum olarak önemsenen eksikliğin tespitini noktasında insana yakışır bir yaşamı ortadan kaldıran ve tüm canlı türlerinin aday olduğu somut gerçekliktir. Engellik bu gerçekliğine rağmen toplumun normal kabul edilen bireyleri tarafından kendisinin de aday olduğu kabulü dışlanarak ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalan olgu olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Engellilik üzerindeki olumsuzlukların azaltılması ve yıkılması amaçlanarak engellilik konusu üzerinde çeşitli yöntemler geliştirilerek engelli bireylerin sosyal hayata entegrasyonu sağlanmaya çalışılmaktadır. Özürlüler Kanunu ve İş Kanunu gibi politik atılan adımlar çerçevesinde engelli bireylerin istihdamı ve sosyal hayatta ki aktiviteleri katılımı artırmış toplumda daha çok kabul görme noktasında olumlu pozitif yönlü sonuçların yaşanmasını sağlamıştır. Kendi kendine yetebilen engelli birey bu konuda daha çok üreten bir noktaya getirilerek engelli bireylerin günlük yaşamda maruz kaldıkları dışlanmalarını azaltarak yaşam motivasyonlarının artırılması amaçlanmaktadır. Böylelikle engelliliğe bakış açısı geçmişteki olumsuz ve dışlamalar ile dolu negatif yaklaşımlarının yerini zamanla daha ılımlı ve olumlu yaklaşımlar ile yer değiştirmeye başlamasına da kaynaklık etmektedir.

Engellilik olgusu bütün toplumların dinleri başta olmak üzere toplumsal pratikleri, edebiyatları da dahil olmak üzere bütün kültür alanlarına yansımış nesnel olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellilik olgusunun tanımlarından başlayarak toplumların ilk yapılarında itibaren günümüz toplumunun her alanına yansımış olan kültürel çeşitliliğini tek bir çalışma altında toplamak ve incelemek hem engellilik kavramının bütün boyutları ile anlaşılmasını hem de toplumsal tanımları ve toplumun her alanına yansımış olan çeşitliliğini tek bir çalışma altında toplamak ve incelemek hem engellilik kavramının detaylı olarak anlaşılması hem de toplumsal düzeyde engelliliğin kabul edilirliliğini zihnimize oturtmak adına akademik açıdan özellikle de sosyolojik açıdan oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türk kültürü içerisinde tarihsel süreçte engellilik olgusunun mitolojiden başlayarak atasözleri ve deyimler, sinema, ders kitapları, edebi eserler ve din içerisinde nasıl yer aldığı birbirini takip eden metinler halinde analiz ederek zaman zaman da başka kültürler ile kıyaslayarak bir betimsel analiz çalışması ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. YÖNTEM

Engellilik geçmişten günümüze var olan ancak öneminin son dönemlerde fark edildiği sosyolojik bir olgudur. Engellilik sosyolojisi ekseninde birçok çalışma bulunmasına rağmen bu alanda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Engellilik sosyolojik olarak toplumsal engellenmişliği ifade eder. Bünyesinde kültürel unsurları barındıran engellilik olgusunun kültürel karşılığını mercek altına almak önem teşkil etmektedir. Böylece çalışmamızın amacı engelliliğe ve engelli bireylere yönelik kültürel anlamların keşfedilmesidir. Araştırmamızın önemi ise kültürel kodların deşifre edildiği kapsamlı bir çalışma olmasıdır. Özgün değeri ise engelli bireylere yönelik olumsuz kültürel anlamların ortaya koyularak

toplumsal değişimin önünü açacağı düşünölmektedir. Ayrıca engelliliğe ilişkin költürel anlamların resmedilmesiyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmamız nitel araştırmaya dayanmaktadır. Nitel araştırma kavram, olgu ve olayları keşfetmeyi içerir. Creswell'e (2019: 17) göre nitel araştırma yaratıcıdır ve sıra dışı grupların çalışılmasına imkan tanıyan bir özelliğe sahiptir. Nitel araştırma dezavantajlı olarak adlandırılan grupların incelenmesinde derinlemesine çalışmanın önüne açan önemli role sahiptir. Bu bağlamda çalışmamız nitel araştırmaya dayanan doküman analizi ile gerçekleştirilmiş olup literatür ışığında elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, araştırmacının müdahalesi olmaksızın var olan yazılı metinlerin ve görsellerin sistematik biçimde incelenmesine dayanan nitel araştırma yöntemidir (Kıral, 2020: 173-174). Bu doğrultuda engelliliğin költürel anlamlarının deşifre edildiği bu çalışmada literatürde mevcut olan yazılı metinler, makaleler ve tezler dikkate alınarak doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Neuman'a (2020: 586) göre içerik analizi; metin içeriklerinin toplandığı analiz edildiği yöntemdir ve içerik analizinin anlamlar, temalar, kelimeler ve fikirleri kapsadığına dikkat çeker. Belirlenen konu başlıkları ile içerik analizi yapılmış ve betimsel analiz ile somut olgular yorumlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Engellilik Tanımları

Engellilik olgusuna sosyolojik olarak bakıldığında farklı bakış açılarından tanımlamalar yapıldığı görölmektedir. İlk tanımlamalar daha çok değerler üzerinden yapılırken akademik ve sosyolojik çalışmalara konu edildikten sonra daha kapsayıcı ve ortak tanımlar yapıldığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü tanımlamaları esas alınmakta ve akademik çalışmalara temel teşkil edilmektedir. Engellilik, geçmişten bugüne kadar incelendiğinde çok fonksiyonlu ve tartışma içeren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar sosyal alanda engellilik üzerine çalışan araştırmacılar fiziksel engellilik başta olmak üzere kimi zaman sosyal engellilik kavramları üzerinde engelliliğin boyutunu, rollerini ve tanımını yapmak adına çalışmalar yürütmüşlerdir. Karataş, engelliliğin birçok farklı tanımlarının yapıldığını vurgularken yapılan bu tanımlamaların genel itibarı ile "sakatlık", "özürlülük" ve "yetersizlik" kavramları ekseninde açıklandığını ve tanımlamalar yapılırken sadece bireyin fizyolojik yapısına odaklanıldığını belirtmiştir (Karataş, 2020: 15). Fakat engellilik kavramının tam olarak açıklanabilmesi ve anlaşılabilmesi için başta biyolojik temelli olmak üzere sosyolojik temeller ekseninde de açıklanması gereken olgudur. Dolayısıyla engellilik kavramı tanımlanırken üç ana başlık altında incelenmesi, yapılan tanımlamalar açısından oldukça önem arz etmektedir. Her ne kadar engellilik kavramı üzerine birçok farklı açıklamalar yapılmış olsa da bu açıklamalar içerisinde en fazla kullanılanlar genellikle 'sakat' ve 'özürlü' kavramlarıdır (Tınar, 2018: 51).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İnsan Hakları bildirgesine ek olarak 09.12.1975'te 3447 sayılı karar ile "Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi" yayımlanmıştır. Yayımlanan bu bildirin 1. Maddesinde engelli bireyin tanımı "Kişisel ve sosyal yaşantısında kendi başına yapabilmesi gereken işleri, bedensel ya da ruhsal yeteneklerindeki, kalıtsal veya sonradan herhangi bir noksanlık sonucunda yapamayanlardır" yine aynı bildirin 3. Maddesinde ise özürlü olan kişilerin,

özürlerinin sebepleri ve nedenleri en önemlisi dereceleri ne olursa olsun kendi yaşıtı olan ve bir özrü bulunmayan diğer akranları ile aynı yaşam standartlarında yaşam hakkına sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bildirinin 10. Maddesinde ise yine özürlü bireylerin her türlü kötüye kullanılabilir ve onur kırıcı davranışlardan ve en önemlisi de her türlü istismardan korunması gerektiğine ayrıca yer vermiştir (Kayacı, 2007: 10).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'na Yayınlanan 'Erişkinler için Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik'de engelli bireyin tanımı "doku, organ ya da fonksiyon ve psikiyatri tanısı ve buna bağlı muhakeme yeteneği kaybından kaynaklı olarak günlük yaşam aktivitelerini yardım almasına rağmen kendi başına gerçekleştiremeyen birey" olarak yapılmıştır (Resmi Gazete, 2019). Türk Dil Kurumu (TDK)'de ise engellilik "doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken kimse" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019).

Engellilik bütün toplumlarda var olmuş çok boyutlu bir olgudur. Bütün toplumlarda etkili olan engellilik olgusu öncelikle toplum sağlığı konusudur. Daha sonra ise insan hakları ve bir gelişim sorunudur (WHO, 2015:1). Engellilik kavramları ile eş değer görülen, günlük hayatta sıkça dilimize yerleşmiş olan "bozukluk" ve "sakatlık" kavramlarının açıklamalarını yapmak da son derece önemlidir. Çakmak'ın (2008: 56) çalışmasında yer verdiği tanıma göre fiziksel veya zihinsel bozukluk; herhangi bir fizyolojik düzensizlik veya durum, kozmetik şekilsizlik veya kısacası anatomik bozukluklar, duygusal ve ruhsal hastalıklar ve öğrenme engelleri olarak tanımlanmıştır.

Sakatlık ve özürlülük ise Dr. Zeynep Baykan'ın makalesinde özürlülük: Fizyolojik, psikolojik, anatomik yapı ya da işlevlerindeki herhangi bir eksiklik ya da anormali durumu, sakatlık ise, özürlülük sonucunda oluşan ve normal bir insanın normal standartlar altında kolaylıkla ve başarı ile gerçekleştirebileceği aktiviteleri ortaya çıkan eksik kalma ve sınırlanma durumu şeklinde açıklanmıştır. Yaşanan sakatlık geçici, sürekli ve ilerleyen tipte olabilmektedirler (ttb.org.tr/STED, 2000).

Yapılan çeşitli açıklamaların temelinde engellilik fizyolojik çeşitlilik üzerinden tanımlanmakta ve ayrıştırılmaktadır. Engelli birey olarak nitelendirilmek için gözle görülür şekilde vücut uzuvlarından birinin ya da birkaçının olmayışı ya da dışarıdan gözle görülür derecede zihin engelinin olması ile birey engelli kategorisine girmekte ve değerlendirilmekte iken engellilik üzerine yapılan çalışmalar arttıkça engel türlerinde bir artış meydana gelmiş ve birden çok engellilik kategorisi oluşturulmuştur. Engellilik olgusu yapılan çalışmaların artması ile çeşitlilik kazanırken hem engelli bireylerin kendileri hakkında bilinç durumlarını artırdığı hem de diğer bireyler için engellilik olgusu üzerinde farkındalık oluşumunu hızlandırdığı söylenebilir.

2.2. Yasalar, Tüzükler ve Yönetmelikler Çerçevesinde Engellilik

OECD-AB ve Türkiye verilerine göre dünya nüfusun yaklaşık %15'i engelli bireylerden oluşmaktadır. Başka bir değişle dünya yaklaşık 1 milyar engelli birey

yaşamaktadır. Türkiye özgülünde ise; 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere 2.511.950'dir. Ağır engeli olan kişi sayısı 775.012'dir

Dünya üzerinde ve Türkiye'de engelli nüfus oldukça fazladır. Bu doğrultuda engelli bireylere yönelik sosyal politikalar oluşturulmuştur. "Ülkemizde buna ilişkin ilk adım 1980'li yıllarda atılmıştır. 1990'lı yıllarda ise yapılan ilgili araştırmalar sonucu kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. 1997 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. 1999'da I. Özürlüler Şurası, 2005'te II. Özürlüler Şurası gerçekleştirilmiştir (Kara, 2016: 253)." Atılan önemli adımlarla beraber 2000'li yıllar itibariyle "engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonunu" sağlamayı amaç edinen 5378 numaralı kanun önem arz etmektedir. Çevre ve şehircilik düzenlemelerinin engelli bireylerin kullanımına uygun olmasının sağlanmasına yönelik adımlar başta olmak üzere toplu taşıma araçlarının engelli bireylerin ulaşımına ve erişilebilirliğine uygun olacak şekilde düzenlemelere yer verilmesi önemli noktalar arasındadır. Ayrıca engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele edileceğine dair yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Engelli bireylerin bakım hizmetlerine vurgu yapılarak evde bakım, kurum bakımı gibi modellerin sunulduğu rehabilitasyon hizmetleriyle engelli bireylerin toplumsal ve bireysel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hareket edildiğini söylemek mümkündür. "1982 Anayasası'nın 10. maddesine 2010 yılında yapılan ekte "özürlüler" de dahil olmak üzere yetersizlikleri olan çeşitli gruplar için uygulanacak pozitif ayrımcılık düzenlenmiştir. 42. maddede "durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyaç" duyacaklarla ilgili alınacak tedbirlere değinilmektedir. 50. maddede "bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak" korunacağı belirtilmektedir. 60. maddeyi, "sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı" tedbirleri devletin alacağını belirten 61. madde izlemektedir (Taşpınar, 2021: 42)."

1965 yılında kabul edilen 657 kanun numaralı Devlet Memurları Kanunu 52. Maddesinde engelli personel çalıştırma yükümlülüğü 53. Maddede ise kurum ve kuruluşların bu kanun çerçevesinde personele ait kadrolarda %3 oranında engelli personel çalıştırma zorunluluğu getirilmiştir. 1973 yılında kabul edilen 1739 numaraları Milli Eğitim Kanunu madde 4'e göre eğitimin herkese açık olduğu ve bireyin engelli olmasının ayrıma neden olamayacağı belirtilmiştir. 2003 yılında kabul edilen 4783 numaraları İş Kanunu'nda engelli olma durumu dahil bireylerin ayrımcılığa maruz kalmamaları gerektiğini içeren maddeye yer verilmiştir. 2005 yılında kabul edilen 5369 numaralı Evrensel Hizmet Kanunu'nun 3. Maddesine göre "düşük gelirliler, engelliler ve sosyal desteğe ihtiyacı olan grupların da evrensel hizmetten yararlanabilmesi için uygun fiyatlandırma ve teknoloji seçeneklerinin uygulanabilmesine yönelik tedbirler alınır" şeklinde yer verilen ilgili madde ile evrensel hizmetin sağlanabilmesi amaçlanmıştır.

Engelli bireylerin haklarını korumak ve teşvik etmek amacıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2001 yılında bir sözleşme hazırlanması kararı verilmiştir. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme" ve ekindeki İhtiyari Protokol, 13 Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiş ve 30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılmıştır. Ülkemiz tarafından aynı tarihte 80 ülke ile birlikte imzalanan Sözleşme, Avrupa Birliği tarafından da imzalanmıştır. Sözleşme; engelli kişilerin medeni, ekonomik, siyasi ve kültürel haklarını düzenleyen ilk

uluslararası belge olma özelliğine sahiptir (Kara, 2008: 100).” Engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerine dikkat edilerek, toplumda engelli olmayan vatandaşlarla eşit koşullarda bir yaşam sürmeleri ekonomi, eğitim, sağlık hizmetleri, istihdam, ulaşım hizmetleri gibi toplumsal yaşamın her alanında herhangi bir ötekileştirme veya dışlamaya maruz kalmaksızın yaşamlarını idame ettirebilmeleri önem arz etmektedir. “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin” onaylandığının ilan edildiği Resmi Gazete’de geçen şu ifade önemlidir: “*Engelliliğin gelişen bir kavram olduğunu ve engellilik durumunun, sakatlığı olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığı gerçeğini kabul ederek* (Resmi Gazete, 2009)” ifadesi engelliliğe ilişkin sosyal modelin incelendiğini göstermektedir. Engelli bireylerin toplum ile uyumlu ve eşit koşullar altında, kendi ihtiyaçlarına karşılayabilme, özgür ve özerk bir birey olarak yaşamlarını idame ettirebilmeleri toplum tarafından engellenmişliği ortadan kaldırabilmekle mümkündür.

2011 yılında 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de “*özürlülerin ve yaşlıların her türlü engel, ihmal ve her türlü dışlanmaya karşı toplumsal hayata ayrımcılığa uğramadan ve etkin biçimde katılmalarını sağlamak üzere; ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmek, özürlülere ve yaşlılara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak*” ifadesine yer verilmesi önem arz etmektedir. Sosyal Hizmet Kuruluşlarında Bakımı Sağlanan Engelli ve Yaşlı Bireylere Harçlık Ödenmesine İlişkin Yönetmelik ile sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birinden aylık almayan ve kendi çalışması ile gelir sahibi olmayan; bakanlık sosyal hizmet kuruluşlarında ücretsiz kalan engelli ve yaşlı bireylere, Darülaceze Müessesesinde ücretsiz bakılan engelli ve yaşlı bireylere harçlık verilmesini kapsayan bir yönetmeliktir (Resmi Gazete, 2015). 2016 yılında yürürlüğe giren Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Resmi Okullarda Yatılılık, Bursluluk, Sosyal Yardımlar ve Okul Pansiyonları Yönetmeliği madde 12’ye göre görme, işitme ya da ortopedik engelli öğrencilerin ortaöğretim kurumlarına parasız ve yatılı olarak yerleştirilebilmelerinin önü açılmıştır. 2019 yılında yürürlüğe giren Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik; “*erişkinler İçin Engellilik Sağlık Kurulu Raporu, Erişkinler İçin Terör, Kaza ve Yaralanmaya Bağlı Durum Bildirir Sağlık Kurulu Raporu ve bu raporları verebilecek yetkili sağlık kurum ve kuruluşlarını ve engellilerle ilgili sınıflandırma ve ölçütleri kapsar*” (Resmi Gazete, 2019).

2.3. Engellilik Türleri

Engellilik üzerinde kişisel, çevresel ve sağlık etkenleri önem arz etmektedir. Engelli kavramına ilişkin bireyler daha çok görme engelini, işitme engelini ya da uzuv kaybetme engelini ilk olarak akla getirmektedir. Fakat engellilik bu kadar homojen bir olgu olmayıp tam aksine oldukça heterojen bir olgudur. Bir iş kazası nedeniyle kolunu kaybeden kişi nasıl ki engelli kategorisi içerisine alınıyorsa doğum sırasında engelli olan bebek de engelli kategorisine alınmaktadır. Engellilik olgusu tekdüze bir olgu olmadığı için kimi zaman engel derecesi ve engelin kalıcılığı değişiklik göstermektedir. Bu kadar farklı engel türleri ve dereceleri içerisinde ortak olarak ön plana çıkan unsur ise bireyin kendisini yetersiz hissetmesidir.

Türkiye ve dünya genelinde engellilik incelendiğinde tanımlamalar ve kategoriler genellikle 7 kategori altında tanımlanmaktadır (Tınar, 2018: 56). Bunlar;

1. Zihinsel Engeller
2. Bedensel/ Ortopedik Engeller
3. Süreğen Hastalıklar
4. Görme Engelliler
5. Konuşma Engelliler
6. Otistik Engelliler
7. İşitme Engelliler

Bedensel /Ortopedik Engelliler: Kas ve iskelet sisteminde meydana gelen bir fonksiyon kaybı ya da bir eksiklik durumunda yaşanan engel durumudur. Bu engellilik grubu altında yer alan hastalıklar; serebralpalsi, kişinin uzuv ya da organlarında bir aksaklık olması (kısalık, uzunluk, fazlalık, eksiklik vb.) felçliler, spastik olma durumu, kas ve kemik rahatsızlığı bulunanlar bu engellilik kategorisi altında yer almaktadırlar (Tınar, 2018: 56).

Süreğen Hastalıklar: Bir diğer adı ile kronik hastalıklar olarak bilinmektedir. Kronik rahatsızlıklar genellikle uzun süren, devamlılığı olan, tedavisi olmayan ya da zor bir tedavisi olan ve bireyin yaşam standartlarının düşmesine neden olan sürekli rahatsızlıklardır. Sürekliliği olan rahatsızlıklar belirli aralıklarla muayene gerektirmektedir. Yüksek tansiyon, diyabet, migren, astım vb. gibi rahatsızlıklar bu kategori altında yer almaktadır (Turgut, 2020: 111).

Görme Engeli: Kişinin gözlerinin birinde ya da ikisinde meydana gelen kısmi ya da tamamen kapanma, görememe, gözün işlevini yerine getirememesi durumudur. Bu kayıp nedeni ile protez göz kullananlar, gece körlüğü yaşayanlar ve yaşlılar bu engellilik kategorisi altında yer almaktadır.

İşitme Engeli: Kişinin her iki kulağında ya da tek bir kulağında meydana gelen işitememe durumudur. Kulaklar ya da tek bir kulak işlevini yerine getiremediği durumlarda meydana gelmektedir. İşitme engeli yaşayan bireyler, işitme engel seviyelerine göre tespit edilmekte ve belirli derecede seviyelere ayrılmaktadırlar. Hafif, orta, ileri ve çok ileri dereceleri bulunmaktadır.

Dil ve Konuşma Engeli: Kişinin konuşacak nitelikte olamaması durumudur. Kişi kelimeleri kullanamadığı için kendisini yeterli derecede ifade edememektedir. Kişinin konuşmasında olan aksaklıklar, yavaşlık, ses bozuklukları, kekemeler, çene, dudak ve diş yağlarındaki ileri derecede bozukluklar bu engellilik kategorisi altında ele alınmaktadır.

Zihinsel Engelliler: Zeka bir bireye doğuştan verilen, yaşamı boyunca karşı karşıya kaldığı durumlardan edindiği tecrübeler ile geliştirdikleri problemleri çözme kabiliyetidir. Öğrenme, mantık ve hafıza durumlarını zeka kendi içerisinde barındırmaktadır. İnsan Zekası sayesinde kendisini tanır, geliştirir, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilir. Kişide meydana gelen zihinsel yetersizlik durumu kişinin günlük hayat içerisinde hayatın gündelik reaksiyonlarına yeterli olarak yanıt verememesine

kıyası hayat ile baş edememesine neden olmaktadır. Kişide meydana gelen yetersizlik, toplumsal hayat içerisinde sosyalleşememesine, rahat iletişim kuramamasına, çalışamamasına ve kendi gündelik yaşamını devam edememesine neden olabilmektedir. Zeka, bireyin en basit fonksiyonları yerine getirebilmesinden en zor fonksiyonları yerine getirebilmesine kadar etkili olmaktadır. Bu yüzden zeka da meydana gelen engellilik, bir yetersizlik durumu bireyin hayatının neredeyse bütününe etkisi altına almakta ve aynı zamanda da kişinin hayatına devam edebilmesi için çoğu zaman bir başka bireyin yardımına ihtiyaç duymasına neden olabilmektedir.

Otistik Engelliler: Otizm genellikle bireyin yaşantısının ilk yıllarında ortaya çıkmaktadır. Bireyin hayatı boyunca otizm durumu devam etmektedir. Otizm durumu kişinin diğer bireyler ile iletişim kurmasında bir aksaklık yaşanmasıdır. İletişim kurulurken gecikmeler, sapmalar yaşanmasına neden olan kişisel gelişimlerini zorlaştıran bir hastalıktır. Otizm teşhisi konan hastalarda genellikle dil, gelişim, sosyallik alanlarında rahatsızlıklar yaşamaktadırlar. Sosyal hayat ve iletişim kurmakta zorlandıkları için genellikle gündelik hayatlarında arkadaş edinme problemi yaşamaktadırlar. Bu nedenle çoğu zamanları kendilerine bakan kişiler çerçevesinde geçmekte ve ilgi alanları bu nedende daha dar kalabilmektedir (Tınar, 2018: 58).

3. TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KÜLTÜRÜNDE ENGELLİLİK

Engellilik, sosyal olarak inşa edilmiş kültürel bir tanımlamadır. Bireyin çeşitli şekillerde sahip olduğu fiziksel veya zihinsel engeli yaşanan toplumla ilişkili olarak birtakım anlamlandırmalara neden olmaktadır. Engelli bireyler ile ilgili kültürel anlamlandırmalar sosyal etkileşim ve iletişim sonucu oluşur. Engelli bireyin doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan engeli, biyolojik ve fizyolojik farklılıkları beraberinde getirmesinin yanında toplum içerisinde statüsünü belirleyen bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumda engeli olmayan bireylerin engelli bireylere karşı ortaya koydukları anlamlar hem toplumun engelli bireylere bakış açısını hem de engelli bireyin kendisine olan bakış açısını belirlemektedir. Burcu (2020) engelliliğin, toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı anlamlar gösterebileceği gibi aynı toplumda da farklı anlamlar içerebileceğini ifade eder. Türk kültüründe olduğu gibi pek çok kültürde engelli bireylere ilişkin 'yük', 'acıma', 'dışlama', 'yetersiz', 'ikinci sınıf' ve 'işe yaramaz' gibi olumsuz etiketler bulunmaktadır. Engelli bireylere yönelik bu olumsuz anlamlandırmalar engelliliğe hiyerarşik bir misyon yüklemektedir.

Engelliliğe ilişkin olumsuz anlamlar gelenek görenek, sinema, edebiyat, hikayeler, mitoloji, atasözleri ve deyimleri kapsayan geniş bir yelpazede kendisini göstermektedir. Macionis'a (2015) göre kültür, tüm bu değerleri, düşünceleri, davranış biçimlerini, maddi olan ve maddi olmayan nosyonları kapsayan bir yaşam biçimidir. Bourdieu'ya göre ise kültür, bireyler arasındaki etkileşim ve iletişimin kaynağı olmasının yanı sıra hiyerarşik zemini olan bir tahakküm aracıdır. Sanat, bilim, din, medya ve dil gibi simgesel sistemler beğeni ve yatınlıkları oluşturmakla beraber gerçeklik anlayışını biçimlendirmektedir. Böylelikle bireyler arasındaki iletişimi ve etkileşimi dönüştürmektedir. Kültür, bireyler arasında bir etkileşim ve iletişim kurmasının yanı sıra toplumsal hiyerarşiyi de meydana getirmektedir (Swartz, 2018). Dolayısıyla engelliliğe ilişkin anlamlandırmalar temelinde kültürel

nüveleri barındırdığı için bireylerin bedenlerindeki farklılıklar toplumsal hiyerarşi, tahakküm ilişkileri, damgalama, sosyal dışlanma ve etiketleme gibi temelinde olumsuzluk barındıran pratiklere neden olmaktadır. Engelli bireyin bedenine yönelik bu içerimler bedenine de kültürel olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu doğrultuda engelli bireyin bedenine ilişkin olumsuz anlamlandırmalar toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmesi yeniden üretime neden olur. Goffman'a (2020) göre damgalı bireyin kimliği ile ilgili anlamlandırmaları diğerleri neye inanıyor ve düşünüyorsa ona göre şekillenir. Böylece engelli olmayan bireylerin engelli bireylere ilişkin olumsuz anlamlandırmaları engelli bireyin kendisine yönelik olumsuz bir etki ve içselleştirmeye neden olduğunu söylemek mümkündür. Engelli bireyler, kültürel inşa sürecinde "normal" kabul edilen toplumsal rolleri yerine getirememeleri sebebiyle diğerleri tarafından kültürel kodlar ve değerler ile "anormal" olan şekilde bir kültürel resmedilme içinde olumsuz anlamlara maruz kalırlar.

Goffman (2020) engelli bireylerin, sağlıklı olanlar veya "normal" kabul edilenler tarafından "kale alınmayan", "lekeli" ve "itibar edilmeyen" gibi etiketlemelerin kültür tarafından oluşturulduğunu ifade etmektedir. Damganın bir ilişki dili olması sebebiyle bireylerin fiziksel engelinden dolayı etiketlemelere maruz kaldığını ve kültürel kodların bu etiketlemeleri perçinlediğini söylemek mümkündür. Burcu (2011) engelli bireylerin "acınacak halde olan", "yardıma muhtaç", "başarısız", "dışlanmış" gibi olumsuz anlamlandırmalarla ilişkilendirildiğini belirlemiştir. Dolayısıyla olumsuz kültürel anlamlandırmalardan yola çıkarak engellilik, bireyin fiziksel olarak engellilik durumunu ifade etmesinin ötesinde toplum tarafından engellenmişliğini yansıtmaktadır. Engelli bireylere yönelik toplumun bakış açısı engelli bireylerin gözünden Burcu (2007) "güvenilmeyen, acıyan, alay edilen, suistimal edilen, fiziksel ve sözel saldırıda bulunulabilen" şeklinde ifade edilmiştir.

Engelli bireyler olumsuz kültürel anlamlandırmalarla ilk olarak aile, yakın akraba çevresi ve arkadaşlık ilişkileriyle karşı karşıya gelir ve sonrasında okul ve akran gruplarıyla olan iletişim ve etkileşim damgayı belirler. Böylece çocuk damgasını aile dışındaki ilk sosyal ilişki ağı olan okulda öğrenir. Çocuk damgasıyla alay edilme, sataşma, dışlama, kavga gibi pratikler ile yüz yüze gelir. Bununla beraber engelli çocuk "kendi gibilerin" gittiği bir okula giderek toplumsal sınıfını ve hiyerarşik düzlemini öğrenir (Goffman, 2020: 65). Bu bağlamda engelli bireyler aile içerisinde, komşuluk ilişkilerinde, akrabalar ile ilişkilerde ve kamusal alanda engelleriyle yüz yüze gelirler. Sosyal ilişkiler sonucu oluşan engellilik, engelli bireylerin toplumsal olarak engellenmişliğini ifade eden sosyolojik bir kavramdır. Engelliliğin toplumsal olarak inşası ve yeniden üretimi kültür aracılığıyla aktarılmaktadır. Bir toplum aynı kültürel özelliklerden beslendiği için olaylara ve durumlara bakış açısı benzerlik göstermektedir. Bunun en tipik örneğini engelli bireylere ilişkin olumsuz kültürel anlamlarda görmek mümkündür. Engelli birey alışverişe çıktığı zaman, otobüse bindiğinde, sosyal aktivitelerde bulunmak istediğinde, parklarda, bahçelerde ve meydanlarda kamuya açık yerlerde fiziki olarak engelli olmanın olumsuz yönleriyle karşı karşıya gelmektedir. Bunun yanı sıra bireyler arasında oluşan iletişim ve sosyalleşme ile engellerine ilişkin olumsuzlamalara maruz kaldıklarını söylemek mümkündür.

Yukarıda da ifade edildiği gibi engelli bireylere yönelik olumsuz kültürel anlamlar damgaya yol açmaktadır. Olumsuz kültürel anlamlar damga ile birlikte etiketleme, sosyal dışlanma ve sosyal izolasyona yol açar. Bu kavramları açıklamak

engelli bireylere yönelik olumsuz anlamların yarattığı sonuçları anlamak bakımından önemlidir.

Damga kavramının kökleri Klasik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Toplum tarafından dışlanmış grup veya grupları ifade eden bir kavramdır. Belirli bir kişi ya da grubun sabit özelliğini vurgulamanın aksine değişkenliği olan ve değer kaybını ifade eden anlama sahiptir (Marshall, 1999: 129). Damganın tarihi Klasik Yunan'a kadar dayanmasına karşın ilk kez Goffman tarafından derinlemesine bir biçimde ortaya koyulmuştur. Goffman aynı isimle kaleme aldığı eserinde damganın ne olduğu, nasıl inşa edildiği ve türleri gibi çeşitli faktörlere değinilir. Damganın meydana gelebilmesi için ilişki ve etkileşime ihtiyaç vardır. Engelli olan birey ve engelli olmayan birey arasında oluşan ilişki ve etkileşim sonucu damga açığa çıkar. Başka bir deyişle damga, ben ve öteki arasında oluşur. Dolayısıyla bireyler arasındaki sosyal etkileşimler, iletişim ve sosyalleşmeyle birlikte ortaya çıkar. Damga belirli sabitlikleri olan bir kavram değildir aksine devingen yapısı gereği toplumdaki topluma, kültürden kültüre hatta aynı toplum içerisinde farklı tezahürleri görülen dinamik bir yapıdır. Damganın ortaya çıkış noktasını oluşturan temel unsur; bireylerin sahip olduğu bazı özelliklerin zihnimizde oluşan kalıplara uymaması ve beklentileri karşılamamasıyla oluşur. Bireylerin zihinlerinde oluşan genel yargıları ifade eden stereotiplerdir.

Damga üç başlık altında incelenebilir. Birincisi bedensel engelliler ve şekil bozuklukları ikincisi kişilik özellikleri ve üçüncüsü ise etnik veya sınıfsal damgalardır (Goffman, 2020:16). Çalışmamız ekseninde ilk damga türü olan bedensel engelliler ve şekil bozuklukları üzerinden damga ele alınacaktır. Her an damga ile yüz yüze gelme ihtimali olan engelli bireyler temelde itibarsızlaştırılır ve "anormal" olarak görülür. İtibarsızlaştırılan bireyler normal bireylerin zihinlerinde oluşan stereotiplerle ilişki düzleminde damgalanır. Bu stereotipler somut niteliğe sahip değildir aksine bireylerin bakış açıları sonucu oluşan kalıp yargılar veya önyargılardır. Böylece damga toplum içerisinde ilişki temelleri üzerinde inşa edilen ve toplum tarafından üretilen normlardır. Damga bir yönden Simmel'in yabancı kavramına benzerlik gösterir. Yabancı hem grubun içinde olmayı hem de ona karşıt durumunda olmayı barındırır. Metaforik olarak yersiz yurtsuz, topraksızdır içinde bulunduğu topluma ait görülmemendir. Yabancı yakınlığı ifade ettiği kadar uzaklığı da ifade eder (Simmel, 2020: 149-153). Bu bağlamda engelli bireyler nesnel olarak var oluşlarıyla değerlendirilmezler engelli oluşlarıyla değerlendirilirler.

Etiketleme ise bireylere atfedilen sıfatları ifade eder ve Becker'a (2021) göre yaygın olandan farklılaşan her şey sapma olarak ifade edilebilir. Engelli bireyler, engel durumlarından dolayı toplum içerisinde farklı olan bireyler olmaları sebebiyle birtakım etiketlemelere maruz kalmaktadırlar. Örneğin engelli bireylere yöneltilen bazı etiketlemeler şunlardır: "Aciz, yük, işe yaramaz, zayıf, güçsüz, muhtaç, acınan, bir günahın bedeli" gibi çeşitli etiketlemeler olduğu söylenebilir. Etiketlemelerin temelinde damga yatmaktadır. Damga bir ilişki dili olduğu ve sıfatlar ile stereotipler arasında meydana geldiği için bu durumun sözcüklere yansımaları etiketleme şeklinde oluşur. Engelli olmayan bireylerden engelli bireylere yönelik oluşan etiketlemeler temelinde damgalanmayı içeren olumsuz etiketlemelerdir. Yukarıda bahsedilen etiketlemeler engelli olmayan bireyler tarafından engelli bireylere yöneltildiği gibi engelli olmayan bireyler kendi aralarında da bir şeylere kızdıkları zaman "kör, sakat, geri zekalı, aptal, deli, özürlü" gibi etiketleri birbirlerine karşı kullandıkları

söylenbilir. Böylece bireyin engel durumu da etiketlemelere konu olmakta ve engelli olmayan bireyler arasında kullanılmaktadır.

Sosyal dışlanma kavramı ise Fransa'da ekonomik kriz ve gerilemenin bir yansıması olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Sosyal dışlanma ekonomik yetersizlik, yoksulluk gibi unsurları bünyesinde barındırmakla beraber fiziksel engelliler ve zihinsel engellileri de kapsamaktadır. Bununla beraber hasta, bakıma muhtaç, istismara maruz kalanlar, intihar eğilimi olanlar ve uyuşturucu kullananlar için ifade edilen merkezi bir kavramdır. Çalışmamız gereği sosyal dışlanma kavramı fiziksel engelli bireyler ve zihinsel engelli bireyler ekseninde ele alınacaktır. Silver ise sosyal dışlanmayı dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme olarak üç paradigma şeklinde incelemektedir. İlk paradigma olan dayanışma ile üzerinde durulan nokta toplumun bireyi veya bir grubu dışlaması, sosyal bağların çözülmesi ve kopmasını içerir. Uzmanlaşma paradigması ile temelde kast edilen şey liberalizmdir. Sosyal düzenin bireylerin çıkarları doğrultusunda bir alışverişe dayanmasını içerir. Bu paradigmayla belirli bir grup toplumdaki dışlanırken diğer grup arası ilişkiler kuvvetlenir (Çakır, 2002: 85). Örneğin engelli bireyler engelli olmayanlarla aynı okullarda eğitim alma noktasında bir sosyal dışlanmaya maruz kaldığında kendi gibi engelli olanlarla aynı okullarda eğitim görerek orada yeni ilişkilerin güçlendiğini söylemek mümkündür. Ya da engelli olmayan bireylerin engelli bireylere yönelik sosyal dışlamayı içeren faaliyetlerinde ortak hareket edilmesi de engelli olmayan bireyler arasındaki ilişkinin güçlendiğine işaret edebilir. Tekelleşme paradigması ise sosyal düzenin bir baskı aracı ve hiyerarşik bir düzen oluşturan yönlerine dikkat çekilir (Çakır, 2002: 85).

Engelli bireylerin sosyal dışlanması çeşitli şekillerde ortaya koyulur. Ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerde meydana gelen dışlanma ve kurumsal dışlanma olarak ifade edilebilir. Engelli bireylerin kendi hayatlarını idame ettirebilmek için sahip olmaları gereken ekonomik güce ya kısıtlı oranlarda ulaşmaları ya da ulaşamamaları ekonomik dışlanma ile açıklanabilir. Engelli olmayanların engelli bireylere yönelik acıyarak bakması, aciz olduklarını yönelik sözlü ifadeler, jest ve mimikler kullanılması veya engelli bireyleri tehdit edici olarak görerek onlardan korkma ve çekinme gibi eğilimler sosyal ilişkilerde meydana gelen dışlanmaları içerir. Kurumsal dışlanma ise yolların, parkların, meydanların, kamu binalarının, okulların, üniversitelerin, kafe ve restoran gibi kamusal alana ilişkin mekanlarda engelli bireylerin ulaşım ve iletişim kurmalarının ya yeteri kadar sağlanamamış olmasını ya da engelli bireylerin erişimine açık olmayacak şekilde dizayn edilmiş olmasını içerir.

Sosyal izolasyon ise engelli bireyin kendisini toplumdan uzaklaştırmasını ifade eder. Engelli birey, engeliyle beraber benliğini topluma sunar ancak benliğin sunumu kadar toplum tarafından kabul edilmesi de önemlidir. Bu doğrultuda engelli bireyin sunduğu benlik, toplum tarafından kabul görmeyince bir süre sonra toplumun kendisi için anlamlandırdığı ifadeleri kabul eder. Damgalı birey biz neye inanıyorsak ona inanma eğilimi gösterir (Goffman, 2020: 34). Toplumun olumsuz anlamlandırmalarından dolayı kendisini sosyal ilişki ağı içerisinde çekerek kendisini toplumdan izole eder. Ortaya çıkan sosyal izolasyonun mimarı ise engelliliğe ilişkin olumsuz kültürel anlamlar ve toplumsal tutumlardır. Dolayısıyla engelli bireylerin "ikinci sınıf" muamele görmeleri, olumsuz kültürel tanımlamaların kuşaktan kuşağa aktarılması ve yeniden üretim yoluyla pekiştirilmesinde yatmaktadır. Bu doğrultuda engelliliğin kültürel anlamları başta kültürel kodların resmedildiği sinema, roman, edebi eserler, ders kitapları, atasözleri ve deyimler, dinler ve mitoloji kapsamında ele alınarak engelliğin sunumu ortaya koyulacaktır.

3.1. Türk Mitolojisinde Engellilik

Engellilik olgusunun tarihsel süreçteki seyrini görebilmek için Türk kültürünü ele alırken öncelikle mitolojiden başlayarak günümüze doğru bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmeyi ve akabinde sosyolojik analiz yapmayı daha doğru bir yöntem olarak görmekteyiz. Ele aldığımız konu bu çerçevede değerlendirilmiş olup engellilik olgusu toplumsal değişme ve gelişmeye paralel olarak ele alınmaktadır.

Türk mitolojisi engelli pek çok mit barındırmaktadır. Türk toplumunda oldukça kabul gören ve yaygın olarak büyükten küçüğe herkesin kulaktan dolma dahi olsa bildiği pek çok karakter engelli bireyi temsil etmektedir. Bunlardan ilk akla gelenlerden bir tanesi hiç kuşkusuz Tepegöz'dür. Tepegöz, annesi alageyyik donuna girebilen bir peridir. Bu perinin çobanla birleşmesinden doğan Tepegözün parmağında büyümlü bir yüzük takılıdır. Bu yüzük ona annesi tarafından hediye edilmiştir. Peri olan annesi Tepegöz'e bu yüzüğü verirken "tenine ok değmesin, kılış batmasın" diyerek tılsımlı bir şekilde vermiştir. Bu nedenle tepegöz sadece gözünden vurularak öldürülebilir. Bedeninin geri kalanına aldığı hiçbir darbe tepegöze zarar vermez (<http://blog.milliyet.com.tr/tepegoz-destani/Blog/?BlogNo=369038>).

Bir başka kaynakta anlatılanlara göre ise Sarı çoban adlı bir Oğuz bir gün pınar başındaki bir peri kızıyla ilişkiye girer. Bundan sonra peri kızı hamile kalır ve bir oğlu olur. Tek gözlü bu çocuk yani Tepegöz, Oğuzlardan birkaç dadının canını alır ve ona asla bir kazan süt yetmez. Oyun arkadaşlarının burunlarını, kulaklarını yemeye başlayan Tepegöz yaptıklarından dolayı Oğuz boylarından kovulur. Bir dağın tepesine yerleşen Tepegöz Oğuzlara karşı bir nefret beslemeye başlar. Annesinin verdiği tılsımlı yüzük sayesinde hiçbir yara bere almayan Tepegöz bununla yardımcı sayesinde Oğuzlara sürekli olarak zarar vermeye başlar. Tepegöz ile anlaşma yapmak dışında başka bir alternatifleri kalmayan Oğuzlar her gün Tepegöz'e iki adam ve beş yüz koyun vermeye razı olmuşlardır. Ancak bir süre sonra Tepegöz'e koyunlarda yetmemeye başlamıştır. Bunun üzerine Oğuzlar aslanların büyütmüş olduğu Basat'tan yardım istemeye karar verirler. Basat, Tepegöz'ün sadece gözünden yara aldığını bilmektedir. İkisi kendi aralarında bir mücadeleye girmişlerdir. Tepegöz her ne kadar Basat'ı öldürmeye dirense de başarılı olamaz. Çünkü Basat onu gözünden yaralayarak kellesini keser. Böylelikle Oğuzlar Tepegöz'den kurtulmuşlardır (Bayram, 2006).

Bir efsane ya da bir mit olsa da genel kabul gören kişilerin profilinden uzaklaşılırdıkça o kişinin toplumdaki soyutlandığını görülmektedir. Tepegöz'ün farklı görünüşü ve yaptığı farklı davranışlar onu toplumun dışına itilmeye mahkum etmiştir. Tek başına bir dağda yaşayan Tepegöz her ne kadar anlatılan efsanede suçlu bir konumda olsa da buradan şu sonuçlar çıkmaktadır: Ötekileştirilen ve toplumdaki soyutlanan her engelli birey yalnızlık içerisinde toplumdaki ve sosyallikten uzak kalmaya mahkum edilmektedir. Böylece engelli bireye yönelik damganın toplumsal izolasyona yol açtığını söylemek mümkündür. Bunun diğer bir örneği ise Türk mitolojisinde olan Alkarısıdır.

Günümüze kadar bütün geçerliliğini koruyan ve hala ilk günlerdeki gibi inanılan en bilindik inanış ise Alkarısı ya da diğer bir adı ile albastıdır. Albastı, doğum yapan kadına ve bebeğine kırk gün lohusalığı boyunca ya zarar vereceğine ya da yardım edeceğine inanılan yaratıktır. Acıpayamlı (1961) bu konuda yapmış

olduğu çalışmalarında en çok kırkı çıkmayan lohusa kadınlara ve çocuklara sonrasında ise bunlara görece daha da azda olsa gelin, gebe, erkek, yolcu ve atlara da musallat olduğu bilinen bir ruh ya da bir hastalıklı durum olduğunu açıklarken bu durumun, Albastı, Alkarısı, Alanası gibi farklı tabirlerinin olduğuna da değinilmiştir. Anadolu'daki Türklerin anlattıklarına ve inanışlarına göre Alkarısı değişkendir. Söylenen her şeyin tersini yapar ve ayakları da tersinedir. Çirkin, güçlü kuvvetli ve deveye yakın boyu vardır (Arslan, Çelikkaya ve Taşbaşı, 2016).

Genel olarak Alkarısı, musallat olması ile bilinen oldukça korkunç görünümlü yaratıktır. Uzun boylu olduğu gibi uzun parmaklı ve uzun tırnaklıdır. Bedeni ve saçları yağlı, oldukça uzun ve siyah saçlıdır. Dağınık olan saçları kocaman başını kapatmaktadır. Dişleri atların dişlerine benzemekte iri ve seyrek olduğu bilinmektedir. Daha çok su başlarında ve ağaçlık yerlerde yaşayan Alkarısı lohusa kadınların ve yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslendiği bilinmektedir. Kırmızı elbise giymeyi tercih ederler. Al karısının varlığına inanılan her yerde Alkarısından korunmak için çeşitli yöntemlere başvurulduğu görülmüştür. Geceleri lohusa kadını tek başına bırakmamak, lohusanın bulunduğu evde geceleri lambaları sürekli yakmak, lohusanın başucuna su, bıçak ve Kur'an-ı Kerim bırakmak, lohusanın başına kırmızı tül bağlamak gibi pek çok farklı bölgelerde farklı korunma yöntemleri uygulanmış ve bunun Alkarısından koruyacağına inanılmaktadır (Şimşek, 2018: 536-537).

Tepegöz hikayesi ile benzer görülen ortak noktaları her iki karakterin fiziksel özelliklerinin normal standartlara uymuyor olmasıdır. Bu nedenle korkunç, kötü, pis ya da musallat olan özellikler ile bir görülmüştür. Bu nedenle dışlanan, korkulan ve uzak durulması gereken kişiler olarak hikayeler kurgulanmıştır. Türk mitolojisine bakıldığında engelli bireyi net bir biçimde ele alan en bilindik destan Köroğlu destanıdır. Aslında Destanın ana karakteri değil burada da karakterin babası bir körlük engeli yaşamıştır. Destana kısaca değinmek gerekir ise:

Erzurum valisi vefat eder. Şehrin ileri gelenleri ise Padişaha bir name göndererek Erzurum'a yeni bir vali tayin etmesini isterler. Padişah, Laloğlu Hüseyin Paşa'yı Erzurum'un yeni valisi olması için tayin eder. Hüseyin Paşa günün birinde "on iki nişanı tam tekmil süt ve süt küheylan bir at" ister. Uzun araştırmalar sonucunda valinin istediği gibi bir at bulunur. Bakıcısı olarak da Deli Yusuf görevlendirilir. Bir gün Deli Yusuf atı tımarlarken atın kendisini çiftlemesine sinirlenerek atın alnına bir tokmak vurarak atı öldürür. Vali Hüseyin Paşa yeniden istediği gibi bir at bulması için Deli Yusuf'a görev verir. Deli Yusuf'ta aslında ilk bakıldığında çirkin fakat vali Hüseyin'in diğer bütün isteklerine uyan iri bir tay bularak Hüseyin Paşa'nın karşısına getirir. Tayı görür göremez sinirlenen vali, Deli Yusuf'un gözlerine mil çektirir. Tayı da Yusuf'a vererek onu kovar. Deli Yusuf oğlu Ruşen Ali'ye tayın bakımını anlatarak tayı yetiştirir. Büyüyüp gelişen tay, güzel bir kır at olur. Atın büyüdüğünü görüp valinin elinden alacağından korkan Deli Yusuf Erzurum'dan Bingöl'e taşınmaya karar alır. Taşınma esnasında yolda acıkan Ali burada ilk soygununu yapmaya başlar. Daha sonra ise soygunları çalmaları, haraç almaları sıklaştığı için Ali'nin adı eşkıya Köroğlu olarak anılmaya başlar (Sever, 2003).

Deli Yusuf gözlerini açacak ve kendisini güçlü kılacak üç sihirli köpüğü içmek üzere bir pınara gider. Ancak Köroğlu olarak bilinen Ali bu suyu babasına götürmek yerine kendisi içer. Bu su Köroğlu'na yiğitlik, şairlik ve sonsuz güç kazandırır.

Ancak daha sonra bu pınar hemen kurur ve babasına götürecektir ne su ne de su köpüğü kalmaz. Kaderine boyun eğen Deli Yusuf oğlundan kendisinin intikamını almasını ister. Köroğlu Çamlıbel'e yerleşir ve çevresine cesur yiğitleri de alarak bir çete kurar ve babasının intikamını alır. Hayatını fakirlik içerisinde ve çaresizlere yardım ederek geçiren Köroğlu halkın anlatısına göre silahlar çıkınca mertlik bozuldu diyerek kırklara karışmıştır (<https://www.turkedebiyati.org/koroglu-destani.html>).

Destana detaylı baktığımızda burada da engelli bireyin yaşadığı talihsizliklere vurgu yapılmıştır. Çünkü destan hakkında bilinen diğer rivayetlere göre ise oğlu Ali suyun hikmetinin farkına varmış babasının kör olmasından faydalanarak suyun akmadığı konusunda babasına yalan söyleyerek kudretli suyu kendisi içmektedir. Hayat koşullarına engeli nedeni ile yenik düşen Deli Yusuf yine yaşamış olduğu engel durumu nedeni ile kendi oğlu tarafından dahi ikinci plana atılarak değer görmemiştir.

Mitlere son ve önemli bir örnek ise en eski çağlarda karşımıza çıkan bir Sümer Mitidir. Sümerler birçok medeniyetin kurucusu oldukları için bizim medeniyet için de oldukça önemli bilgiler içermektedir. Eski Mezopotamya'nın engellilik tarihi açısından oldukça kıymetli bilgileri içinde barındıran en eski metinlerden birisi Enki ne Ninmah başlığı altında bilinen yaratılış mitidir. Bu yaratılış miti engellilik türleri ve hastalıklarla ilgili bilgiler içermesinin yanı sıra bu bireylerin toplumsallaşması üzerinde durması oldukça önemlidir. Sümer yaratılış mitinde yüzyıllar boyunca devam etmiş ve hala günümüzde de devam eden engellilik durumunu ortaya koymuştur. Mezopotamya da bu nedenle engelliler tamamen fark edilecek derecede bir ayrımcılığa hiçbir zaman maruz kalmamış, toplumdan ve diğer üretim mekanlarından tamamen dışlanmamış ya da sakatlıklarından dolayı öldürülmemişlerdir. Aksine engelli insanlar her zaman toplumsal iş bölümünde bir role sahibi olmuşlardır. Engellilik hiçbir zaman farklılaşmaya yol açmadığı gibi aksine bu durumun çeşitliliğe yol açtığı düşüncesinde olmuşlar ve bu durumun Tanrı'nın sınaması olduğunu bu kişilerin ödülleri en güzeli ile mükafatlandırılacağına inanmışlardır (Kağnıcı, 2018: 429).

Bundan on bin yıl öncesine dayanan Sümer şiirlerine göre yaratılışın amacı, Tanrılar için emek harcamasıdır. Su Tanrısı Enki, Sümerlerin bilgelik Tanrısı olduğu için diğer Tanrılara yardım edecekken uyumaktadır. Annesi ona şöyle der:

“Ey oğul, kalk yatağından,...dan

Bilgeliğini göster,

Tanrılara hizmetkarlar biçimle, onların

...onlar üretsın.”

Enki Konu üzerine düşünür,

” iyi ve soylu şekilleyici”lerin başına geçer ve

Annesi Namnu'ya şöyle der:

Ey ana, sözünü ettiğın yaratık var edildi,

Onun üstüne tanrıların... yerleştıir,

Denızın dibını yüzeyindeki kilden

*Yüreğini yoğur,
İyi ve soylu şekilleyiciler kili
Berkitecekler,
Sen, onun uzuvlarını ortaya çıkar,
Ninmah senin üstünde çalışacak,
Sen biçimlerken yanında olacaklar
Ey ana, yeni doğanın yazgısını belirle,
Ninmah onun üstüne tanrılarının...
Yerleştirecek,
İnsan olarak...”*

Şeklinde şiirde Enki, İnsanın yaratılışı onuruna Tanrılara verdiği ziyafeti anlatır. Ziyafette Tanrılar çok şarap içerler ve sonrasında da sarhoş olurlar. Ninmah deniz dibinden biraz kil alır ve altı değişik, farklı birey şekillendirir. Bilgilerin yazıldığı tablette bilgiler her ne kadar eksik okunabilse de okunabilen kadarıyla dizeler şu şekildedir.

*...(Ninmah) doğurganlığı olmayan bir
Kadın yaptı,
Doğurganlığı olmayan bir kadını gören
Enki,
Onun Yazgısını belirledi, “Kadın evi’nde
Kalmasını yazgıladı
Ninmah, Erkeklik organından yoksun,
Kadınlık organından yoksun bir varlık
Yaptı
Erklik ve kadınlık organlarından yoksun
Bu varlığı gören
Enki,
Onun yazgısını Kralın önünde durmak
Olarak belirledi.”*

Şeklinde silikte olsa bilgiler içeren şiirler bulunmaktadır. Tevrat’ta ve Sümer yaratılışında da anlatılan ortak yaratılış anlatılarında Tanrı’nın ya da Tanrılarının insanı kendi suretinde yarattığıdır (Yıldırımşal, 2013). Engellilik her toplumda ve her dönemde var olan bir olguyu ifade etmektedir. Bu nedenle hemen hemen her toplumun kendi mitolojisinde, destanında veya masallarında yer almaktadır.

3.2. Engelliliğe Yönelik Atasözü ve Deyimler

Atasözleri ve deyimler kültürün önemli parçasıdır. Her toplumun kendisine özgü atasözleri ve deyimleri bulunmaktadır. Atasözleri ve deyimler geçmişten günümüze dil aracılığıyla öğüt, duygu, düşünce, inanç ve değerleri aktaran araçtır. Bu özellikleri nedeniyle kültür aktarıcı olma özelliğine sahiptir. Toplumun kültürel kodlarına yerleşen bu unsurlar toplumun duygu, düşünüş, sosyal etkileşimlerini etkilemekte, davranış setlerini düzenlemekte ve mevcut kültürü yeniden üretmektedir. Atasözleri ve deyimlerin toplum ve kültür için mahiyetinin yüksek olması engellilik bağlamında incelemek açısından itici faktör olmuştur. Yaralı Akkaya'ya (2018) göre atasözleri ve deyimler toplumun engelliliğe bakış açısını anlamak ve ortaya koymak açısından önemli bir alandır. Toplum yüksek oranda aynı kültürel özelliklerden beslendiği için engelliliğe ve engelli bireylere yönelik bakış açısını şekillendiren yönü toplumsal kanaate yol açmaktadır. Dolayısıyla engelliliğe yönelik olumsuz kültürel anlamların kuşaktan kuşağa aktarılmasına, söylem yoluyla pekiştirilmesine sosyal etkileşim ve iletişim sonucu günlük yaşama entegre olmasına neden olduğu söylenebilir. Engelliliğin nasıl sunulduğunu anlamak ve engelli bireylere yönelik yaklaşımı çözümleyebilmek için atasözleri ve deyimleri mercek altına almak gerekmektedir.

Atasözleri:

- Kör Allah'a nasıl bakarsa Allah'ta köre öyle bakar.
- Gece gözü kör gözü, gece işi kör işi.
- Gördün deli savul geri.
- Körle yatan şaşkı kalkar.
- Deli deliyi görünce sopasını saklarmış.
- Kel ölür sırma saçlı olur; kör ölür badem gözlü olur.

Yukarıda verilen atasözlerinden yola çıkılarak şu ifadelere yer vermek mümkündür: Atasözlerinin genellikle görme engellilik ve zihinsel engellilik üzerinden kurulduğu görülmektedir. Atasözleri anlamları itibariyle olumsuz anlamlar içermektedir. Bireylerin yapmaması gereken fiilleri engelli bireyler ve engel durumları üzerinden sunulduğunu söylemek mümkündür. Atasözleri genel olarak şu anlamları içermektedir: Özensiz, nankör veya dengesiz insanlardan uzak durmak gerektiği, ne yapacağı tahmin edilemeyen insanlarla mesafeli bir ilişki oluşturulması gerektiğine vurgu yapılmakla beraber kötü karakterli insanlarla kurulan arkadaşlığın veya iletişimin kişinin kendisine zarar vereceği ve kötü olarak tasvir edilen kişiye benzeme eğiliminin artma olasılığının yüksek görülmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca saldırgan ve zorba karakterli insanların kendisi gibi biriyle karşılaşması durumunda bu tutum ve davranışından vazgeçme eğilimi gösterdiğine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla atasözleri olumsuz anlamlara karşılık gelecek ifadeleri engellilik ile inşa etmekte ve toplumsal önyargıların kapısını araladığını göstermektedir.

Deyimler:

- Kör dövüşü.
- Topal eşekle kervana katılmak.
- Ağzı açık ayran delisi.
- Aklından zoru olmak.
- Çehre züğürdü.

- Kafadan kontak (sakat).
- Keli görünmek.
- Kel kahya.
- Kör değneğini beller gibi.
- Kuş beyinli.
- Ocağı kör kalmak.
- Yarım adam.

Deyimlerde atasözlerine benzer şekilde görme engelli bireyler ve zihinsel engelli bireyler ekseninde şekillendiği görülmektedir. Kel olmak ve yüzünde ciddi boyutta şekil bozukluğu olmakta deyimlere yerleşen unsurlardır. Deyimlerin içerik olarak olumsuz anlamları barındırdığını söylemek mümkündür. Olumsuz anlamları içeren atasözleri ve deyimlerde engellilik unsurlarının kullanılmış olması ve bu olumsuz anlamların dile yerleşerek günümüze kadar aktarılması kültürün taşıyıcı özelliğini öne çıkararak kültürün içinde barınan atasözleri ve deyimlerin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla engelli bireyleri bu şekilde atasözleri ve deyimlerin öznesi olması olumsuz kültürel anlamların pekişmesini sağlayacaktır. Bu ve benzeri atasözleri ve deyimlerin dilden arınması veya değişme tabi olması engelliliğe yönelik olumsuz kültürel anlamların önüne geçmek bakımından önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

3.3. Sinemada Engelliliğin Sunumu

Sinema, her yaştan geniş izleyici kitlesine sahip topluma nüfuz etme gücü yüksek bir alandır. Sinemada sunulan temsiller bireylere doğrudan aktarılır. Çalışmamız çerçevesinde sinemada engelliliğin temsil ediliş biçimleri toplumun engelli bireylere yaklaşımını, tutum ve davranışlarını şekillendirme özelliğine sahiptir. Bireyleri ve toplumu yönlendirme özelliğine sahip olmasıyla engelli bireylere yönelik olumsuz kültürel anlamları yeniden inşa eden bir sürecin temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda engelliliğin, engelli bireylerin ve sosyal çevrenin engelli bireylere karşı tutumlarının işlendiği sinemada engelliliğin nasıl sunulduğunu ortaya koymak olumsuz kültürel anlamların deşifre edilmesi bakımından önemli bir unsurdur.

Engelli bireylerin engellerine ilişkin olumsuz kültürel anlamlar toplumsal hayatın hemen her yerine sirayet etmiştir. Olumsuz kültürel anlamların sunulduğu ve geniş izleyici kitlesine sahip olan sinema bu noktada incelenmesi gereken önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Paftalı'nın (2013) Yakın Dönem (1996-2013) Türk Sinemasında Engellilerin Temsili adlı yüksek lisans tezinde 10 adet film analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre engelli bireyler “tekinsiz şeytani, şiddetin nesnesi, günlük hayata katılamayan, gülünecek kişi, acınası ve zavallı, yük, kendinin en büyük düşmanı” şeklinde temsil edildiği ortaya koyulmuştur. Yazar incelediği filmler ekseninde engelli karakterlerin sinemada sunulma biçimini birtakım temsil kalıplarıyla ortaya koymuştur. Birkaç örnek vermek gerekir ise; Eşkiya filminde temsil edilen engelli karakter “şiddetin nesnesi” olarak sunulmuştur. Filler ve Çimenler filminde ise engelli birey “bir yük” olarak temsil edilmiştir. Vizontele filminde “tekinsiz ve şeytani” 7 Kocalı Hürmüz filminde ise “gülünecek kişi” olarak temsil edilmiştir. Genel olarak engelli bireyler evlerinde vakit geçiren özel alanın

dışında herhangi bir aktivite ile ilgilenmeyen kamusal alandan soyutlanmış bir yaşam şekline sahip olarak resmedildiği söylenebilir. Engelli bireyler kültürel anlamlandırmaların temel nosyonlarından biri olan ailelerine ve çevrelerine “yük” olan bireyler olarak öne çıkmakla birlikte engeli bulunmayan bireyler tarafından “acıman ve zavallı” görülen bireyler olarak temsil edilmiştir. Ayrıca kekeme bireylerin ise güldürü unsuru olarak sinemada yer aldığı söylenebilir. Paftalı'nın (2013) incelediği sinema filmleri ekseninde engelli bireylerin eğitimleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmediği ortaya koyulmuştur.

Sinemanın geniş bir izleyici kitlesi olması engelli bireylere yönelik olumsuz kültürel anlamların bu yolla aktarılmasını ve yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Çiğdem Sema Polat (2011) Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamaların Başka Dilde Aşk Filmi Üzerinden İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinde işitme engelli bireyin babası, oğlunun engeli sebebiyle ailesini terk etmiştir annesi ise çocuğu engelli olduğu için aşırı korumacı bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla engelli birey “utanılan, güvenilmeyen” birey olarak sunulmuştur. Bununla beraber engelli bireyin sevgilisinin ya da eşinin de engelli olması gerektiği yönünde bir kültürel kod olduğunu söylemek mümkündür. Diğer filmlerin aksine Polat'ın (2011) incelediği filmde engelli birey eğitilmiş, spor etkinliklerine katılan, kendisiyle barışık, sosyal ilişki ağının içerisinde bulunan ve kendi çalışarak yaşamını başkalarından yardım almadan idame ettirmeye çalışan güçlü bir birey olarak sunulması dikkat çeken noktalardandır. Dolayısıyla çalışmada engelli bireyin engel durumuna odaklanılmasından ziyade çevrenin engelli bireye yaklaşımı ve tutumu ortaya koyulmuştur.

3.4. Kültür Aktarıcı Olarak Ders Kitapları ve Edebi Eserler

Ders kitapları ve edebi eserler toplumun kültürel unsurlarını kuşaktan kuşağa aktarma noktasında birincil rol oynamaktadır. Okul ders kitapları ve edebi eserler bilgi birikimi aktarmasının yanı sıra toplumsal yapının ve kültürün aktarıcısıdır. Böylece engelliliğe ilişkin toplumun bakış açısını anlayabilmek için kültürün aktarıcısı olan öğelere başvurulması bir gerekliliktir. Çalışmamız bağlamında engelliliğe ilişkin kültürel anlamlandırmaları ortaya koyabilmek ve geçmişten günümüze hangi anlamlandırmalar ile aktarıldığını anlayabilmek amacıyla literatür ekseninde okul ders kitaplarında ve edebi eserlerde engelliliğin yer alış biçimleri ortaya koyulacaktır.

Okul ders kitapları bireylerin eğitim öğretiminde kullanılan birincil ders materyallerini oluşturmaktadır. Ders kitapları, çocukların sosyal hayat ile bağ kurmasını, toplumsal normları öğrenmeyi, gelenek ve göreneğin aktarılmasında önemli araçlar arasındadır. Çocuklar ilköğretimden ortaöğretim eğitimine kadar uzun yıllar ders kitapları ile iç içe bir hayat sürmektedirler. Ders kitapları içeriği bakımından görsel ve yazılı işlevi dolayısıyla eğitimin temel parçası durumundadır. Bu nedenle ders kitaplarının içeriği, tasarımı, metinler ve görseller öğrencilerin eğitimine yönelik dizayn edilmektedir. Bireyleri hayata hazırlama işlevi olması ders kitaplarının önemini arttıran temel unsurlar arasındadır. Çalışmamız bağlamında ders kitaplarında engelliliğin nasıl sunulduğu, engelli bireylerin görseller ve metin içeriği bağlamında nasıl ele alındığı önemli noktalar arasındadır. Ders kitaplarında engellilik ve engelli bireylerin yer alış biçimleri engellilik kültürünü anlamak bakımından önem teşkil etmektedir. Çocukların öğrenmeye en yatkın olduğu ilköğretim

döneminden ortaöğretim dönemine kadar okul ve ders kitapları aracılığıyla öğrenim sürecinin gerçekleşmesi bireylerin bu dönemlerde öğrendikleri bilgileri yaşam şekli haline getirmeleri olasıdır. Engelliliğe ilişkin bilgiler ve engelli bireylere yönelik davranış setlerinin bu yaşlarda öğrenilmesi hem içselleştirmeye neden olabilmekte hem de toplumsal kodlara yerleşebilmektedir. Öğrenilen bilgilerin davranışlara ve yaklaşımlara dönüşmesi toplumsal kodlara yerleşmesini böylece bireylerin yaşam şeklini, kültürünü inşa etmesine etki eden temel nüveleri oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda ders kitapları bireyleri ve toplumu inşa eden kültür aktarıcısı işlevi olan önemli bir araçtır.

Okul ders kitaplarında engelliliğe ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda Çayır ve Ergün'ün (2014) proje kapsamında kaleme aldıkları raporda kavramsal olarak engellilik, sakatlık ve özürsüzlük kavramlarının kullanıldığı, engellilik durumunun hastalık ile özdeşleştirilerek “anormal” olarak ifade edildiği belirlenirken “aciz, yük” gibi olumsuz anlamların resmedildiği ortaya koyulmuştur. Bununla beraber kör veya sakat olmalarına iyi insanlar olarak aktarılmaları raporda dikkat çeken önemli noktalardan biridir. Hem metin içeriğinde hem de görsellerle olumsuz anlamların bireylere aktarıldığı söylenebilir. Engellilik, hastalık ile özdeşleştirildiği gibi farklı bireyler olarak yer verilmesi engelli bireylere ilişkin olumsuz kültürel anlamların pekiştirilmesine neden olmaktadır. Engellilik genellikle ortopedik engelli bireyler üzerinden anlatılmaktadır. Böylece engelli bireyler baston ve tekerlekli sandalye ile resmedildiği görülmüştür. Görsellerde engelli çocukların diğer çocuklardan ayrı bir şekilde yer alması topluma katılmayan bireyler olarak ifade edilmesine neden olmaktadır. “Yardıma muhtaç” kavramı etrafında çocukların görme engelli bireylerin karşıdan karşıya geçmesine yardım ettiği görsellerin yanı sıra metinlerle de bu durum pekiştirildiği görülmektedir.

Bu örneklerin dışında tekerlekli sandalye kullanan engelli bir çocuğun basketbol takımında olması, sokaklarda, meydanlarda engelli bireylerin diğer bireylerle beraber aynı mekânlarda olabileceğini ifade etmesi bakımından olumlu içeriğe sahiptir. Bir resimde ise engelli bir çocuğun engelli olmayan arkadaşlarıyla oyun oynadığını gösteren bir görselin bulunması engelli bireylere ilişkin yaklaşımların olumlu yönde seyretmesine neden olması bakımından önem taşır. Bu bağlamda “başarılı olan, yetenekli” gibi olumlu anlamlandırmalar ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Olumlu anlamlar içeren birkaç örneğin olması önemlidir ancak yeterli değildir. Hak temelli yaklaşımla engelli bireylerin ders kitaplarında yer alması engelliliğe ilişkin olumsuz kültürel anlamların dönüşmesine ve değişmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Öncelikle ders kitaplarının vatandaşlık hakları çerçevesinde revize edilmesi olumsuz kültürel anlamlardan arındırılarak ortaya koyulması engelliliğe ilişkin olumsuz kültürel anlamların değişmesi noktasında önemli bir adım olacaktır. Ders kitapları ekseninde engellilik olgusunu ve toplumsal inşasını mercek altına almak engelliliğe ve engelli bireylere ilişkin olumsuz kültürel anlamlandırmaların çözümlenmesi bakımından önemlidir. Literatürde bu konu çerçevesinde birtakım çalışmalar bulunmasına karşın ders kitaplarının nasıl olması gerektiğine ilişkin önerilerin bulunduğu çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bir başka nokta ise geçmişten günümüze ders kitaplarında engelliliğin sunumunun nasıl değiştiği ne gibi iyileştirilmelerin olduğunu görmek açısından çalışmaların çeşitliliği önemlidir. Can (2017) vd'nin ilköğretim ders kitapları özelinde ortaya koydukları çalışma yukarıda yer verilen çalışmadan bu yana ders

kitaplarında engelliliğin sunumunun birtakım değişmelerle ortaya koyulduğu görülmüştür. Yetişkin engelli bireylerin iş yaşamında var olduğunun gösterilmesi engelli bireylere yönelik olumlu yaklaşımların olmasına zemin hazırlayacak bir unsur olarak kaleme alınması çalışmanın önemli çıkarımları arasında olduğu söylenebilir. Ayrıca engelli bireylerin kullanabileceği şekilde çevre düzenlenmesinin yapıldığına dair bilgilerin verilmesi önemli yer tutmaktadır. Engelli çocukların engelli olmayan çocuklarla beraber resmedilmesi, engelli bireylerin kullarımlarına uygun şehir ve çevre planlamalarının yapılması, trafik ışıklarının bu doğrultuda düzenlenmesinin, engellilik türüne göre bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilme, eğitim ve iş imkanlarından yararlanma, sosyalleşmelerinin engelli olmayan bireylerle de aktif sağlandığını ortaya koyan ders kitaplarının hazırlanması engelli bireylere yönelik olumsuz anlamların değişmesini sağlayacak bir etken olarak ifade edilebilir.

Çalışmamızın bu kısmında romanlar ve çocuk kitapları çerçevesinde engelliliğin edebi eserlerde yer alış biçimleri ele alınacaktır. Çocuk kitapları ve romanlar çocukların okuma yazmaya başlamasıyla beraber eğitim materyali kapsamında sistematik olarak karşı karşıya kaldıkları temel araçlar arasındadır. Hatta okul öncesine kadar uzanan bu süreç çocukların temel öğrenme kaynakları olması, hayal güçlerinin gelişmesi, sosyal hayatın gerçeklikleriyle bağ kurmaları noktasında öğretici özelliğe sahiptir. Tamda bu noktada çocuk kitaplarının ve romanların içeriği olayların ve bireylerin anlatım tarzı oldukça önemlidir. Özellikle öğrenmenin büyük oranda gerçekleştiği okul yaşamı, ailelerinden sonra yeni sosyal ilişki ağı içerisine girildiği dönemi çevreleyen çocukluk dönemi benlik gelişimi açısından önemlidir. Okul öncesi dâhil olmak üzere eğitim öğretim hayatı boyunca edebi eserler öğrenciler için büyük yer tutar. Böylelikle çocuk kitaplarında ve romanlarda engellilik olgusu, engelli bireyler, engelli bireylere ilişkin yaklaşımlar ve ifadeler engelli bireylere yönelik davranış setlerinin oluşmasına katkı sağlayan unsurlar arasında yer aldığı söylenebilir. Engelli bireylere yönelik olumlu veya olumsuz anlamlar bu süreç içerisinde içselleştirilecek ve gelecek yaşamı büyük oranda belirleyecektir. Bu nedenle eğitim ve eğitimin sağlanması için kullanılan her materyal oldukça özenli hazırlanmalı ve geleceğin bu yolla inşa edildiği unutulmamalıdır.

Çocukların zihninde engelliliğe ilişkin olumlu veya olumsuz imajların oluşmasında edebi eserlerin rolü oldukça büyüktür. Engelli bireyler ilk olarak aile ve okul yaşamında olumsuz anlamlandırmalar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayfer Ünal'ın (2010) kaleme aldığı Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009) adlı yüksek lisans tezinde engelli birey aile üyeleri tarafından "kir, saklanması gereken, utanılacak kimse" gibi olumsuz ifadelerin özneleri olmalarının yanı sıra son yıllarda engelli çocuğunun gereksinimlerine uygun olarak eğitim alan aileler ve engelli çocuğuna eğitim aldırın ailelerin varlığından bahsedilmekte ve çocukları ile gurur duyan ebeveyn profili çizilmektedir. Yazarın çocuk edebiyatına ilişkin incelediği birkaç romana örnek vermek gerekir ise; Garip ve Karanlıkta Bir Çocuk romanlarında aşırı korumacı aileler ve engelli çocuklarını dışlayan annelere yer verildiği söylenebilir. Görmeyen Yavru eserinde ise engelli bireyin aile üyelerine suçluluk duygusu hissettirdiği üzerine durulmuştur. Küçük Kambur romanında, kambur doğan çocuğun ailenin bir günahının bedeli olarak yorumlanması sık karşılaşılan olumsuz kültürel koddur. Güneşe Açılan Pencere eserinde ise engelli bireye destek olan aile profili çizildiğini söylemek mümkündür. Engelli bireylerin en çok arkadaş çevresi tarafından dışlanma ve damgalamaya maruz kaldıklarını

belirtilmesinin yanında bazı çocuk kitaplarında engelli olmayan çocuğun engelli olan çocuğa güç verdiği ve destek olunduğunu içeren kitaplar bulunmaktadır. Ancak genellikle engelli çocuklar engelli olmayan akranları tarafından “küçümsenen, alay edilen, dışlanan” bireyler olarak görülmekte ve sunulmaktadır. Bu durum engelli bireylerin toplum tarafından damgalanmasına ve etiketlenmesine yol açan temel sebeplerden birini oluşturmaktadır. Bu durumun bazı istisnasını oluşturan bazı eserler de mevcuttur. Patenli Kız eseri ve Satranç Birincisi anlatısı örnek verilebilir. Ayfer Ünal tarafından incelenen bazı kitaplarda ilk eserlere kıyasla engelli bireyin dış mekanlara çıktığı, kapalı kapılar arkasında kalmadığı, paten kayan, kitap yazan işitme engelli bireylerin ve tekerli sandalyede basketbol oynayan, satranç şampiyonu olan engelli bireylere yerini bıraktığı bulgular arasında yer almasına rağmen sosyal modelin henüz işlevsel olmadığı, edebi eserlerde engelli bireylere kendileri için ulaşılabilir alışveriş merkezleri, rampalar ve engelli bireylerin kullanımına uygun mekanlar hayal ettirildiği belirtilmektedir (Ünal, 210: 126-127).

Bireylerin özel alanla sınırlı hayatlarının olması, damgalanmaya maruz kalmaları, kendi hayatlarını tek başlarına idame ettiremiyor olmalarının temelinde toplum tarafından engellenmişlik yatar. Aile ile başlayan okul çevresi ve akran grupları ile devam eden damgalama, sosyal etkileşim ve iletişim sonucu ortaya çıkar ve yeniden üretim sürecine dahil olur. Bu sürece etki eden temel unsurlar olan edebi eserlerin revize edilmesi engelli bireylere ilişkin olumsuz anlamlandırmalardan arındırılması önem arz eder. Ekici ve Ertem ise 2010-2019 yılları arasında yayımlanan engelli bireylere yönelik çocuk kitaplarını incelemişlerdir. İncelenen kitaplarda en çok ortopedik engelli bireyler ve süregen hastalığı olan bireylerin yer aldığı belirlenmiştir. İncelenen eserler doğrultusunda engelli bireylerin “ulaşım sorunu, kabul görmeme, muhtaç olma, iletişim sorunu, eğitimden mahrum kalma, soyutlanma, acınma, utanma, anlaşamama, sosyalleşememe gibi etkenler çerçevesinde engelli karakterlere yer verildiği ortaya koyulmuştur (Ekici ve Ertem, 2019: 255).” Böylelikle engelli bireylerin toplumun birçok alanında olumsuz kültürel anlamlara maruz kaldıklarını bu olumsuz anlamların çeşitli kültürel araçlarla bireylere ve topluma aktarıldığını sistemin bir parçası olarak kendisini yeniden ürettiğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde Özdoğan Şahin (2018) ise Temel Eğitim Okulları İçin Tavsiye Edilen 100 Temel Eserde Engellilik adlı yüksek lisans tezinde yerli yazarlara ait eserlerde engelliliğe ilişkin bakış açısı “eksik olma, kusurlu olma, muhtaç olma” kavramları üzerinden serimlendiği ortaya koyulmakla birlikte genellikle görme engelli bireyler merkeze alınarak “kör” kavramı üzerinden cezalandırma anlamı içerecek şekilde tasvir edildiğine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla engelli birey olmanın nedeni olarak bir hatanın bedelini ödemek, işlenmiş bir günahın bedelini yaşamak gibi ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Toplum içerisinde engelli çocuğu olan annelere yönelik “ne günah işledin de böyle oldu” gibi ifadeler toplumun bakış açısında engelli bireyleri ve ebeveynlerinin “suçlu ve kirli” kavramlarıyla özdeşleştirildiği söylenebilir.

Reis (2020) kaleme aldığı makalesinde Köyün Kamburu adlı romanı engellilik çerçevesinde incelemiş ve şu çıkarımlarda bulunmuştur: İncelenen romanda engelli olan karakter engellinden dolayı içinde yaşadığı toplum tarafından “zayıf ve güçsüz” olarak sunulurken engelli bireyin ve içerisinde yaşadığı toplumun kendisine yönelik bakış açısının değiştiği ifade edilir ve tüm dışlamalara rağmen engelli bireyin yaşama tutunma mücadelesine dikkat çekilir. En başta “güçsüz ve zayıf” birey olarak etiketlemeler yöneltilen engelli birey toplumdaki bu algıyı döneminin şartlarına bağlı

olarak okuma yazma öğrenerek, savaşın çıktığı dönemde silah kullanmayı öğrenerek köylüğü koruması engelli bireyin değişimine ve kendisine yönelik olumsuz anlamların yerini olumlu anlamalara bırakması noktasında önemli bir unsurdur. Örneğin spor etkinliklerinde veya müsabakalarında yer alan engelli bireylerin ortaya koydukları başarılar engelliliğin toplum tarafından görünür kılınmasına ve kabul görmesine temel oluşturan bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

3.5. Semavi Dinlerde Engellilik Tutumları

Engellilik ve din ilişkisine bakıldığında büyük, küçük ayırt etmeksizin hemen hemen her dinde engellilik konusuna olumlu veya olumsuz bir şekilde yer verilmektedir. Özellikle tek Tanrılı olan ve büyük semavi din olarak bilinen dinlerde engellilik konuları daha çok ön plana çıkmaktadır. Semavi dinlerin engellilik konularına yaklaşımları incelendiğinde engelli bireyleri ötekileştirmemek ve onların ihtiyaçlarını gidermek engellilik üzerinde büyük dinleri tek çatı altında toplamaktadır.

İslam dininin rehberi ve kutsal kitabı olarak bilinen Kur'an insanın yaratılan canlıların en üstünü ve şerefli olduğunu sıkça vurgulamaktadır. Kur'an'a göre insan bütün yeryüzündeki ve diğer bütün alemlerdeki yaratılan canlıların en üstünde yer almaktadır. İnsan Allah'ın bir halifesidir. İnsan Allah için son derece kıymetli ve önemlidir. Hatta bu nedenle yarattığı bütün canlıları insanın hizmetine sunmuş, insan için çeşitli helal ve hoş rızıklar hazırlamıştır. Meleklerin bile bilmediği çoğu şeyi Allah yalnızca insana öğretmiştir. İnsanın Allah tarafından bu denli özel ve üstün sayılmasının elbette bir nedeni vardır. Allah insanlara bir akıl bahsetmiş ve seçimler sunmuştur. İnsana verilen akıl ile düşünmesi istenilmektedir. Düşünerek Allah'ı bulması, aklını kullanarak iyiyi kötüden ayırması ve yine aklını kullanarak yaratıcısına kulluk etmesi beklenmektedir.

İnsanoğluna bahşedilen akıl aslında insanlığa yüklenen bir sorumluluğun kaynağını oluşturmaktadır. Kendi akli ve düşüncesi ile bir şeye karar veren, kabul eden ve uygulayan insanlar yaptıkları seçimlerin de doğal olarak bir yansıması olan sorumluluklarına da katlanmaktadır. Yapılan seçimler, tercihler ve istekler sonunda bir ödül ya da bir ceza ile yüz yüze gelmektedirler. Bu yüzden akıl aslında insanoğluna verilen bir ödülün ziyade bir sorumluluk olarak görülmektedir. İnsana verilen sorumluluk Allah'ın beklentileri bakımından oldukça büyük bir sorumluluktur. Allah'ın emir ve isteklerine göre seçimler yapmak önemli olanıdır. Bir bakıma insan olmanın anlamı böylelikle ortaya çıkmaktadır. Yapılacak olan her seçimin, her tercihin altında Allah'ı anmak esas olanıdır. Çünkü böylelikle insan, kul olduğunu asıl büyük mülkün yaratıcı Allah'ın olduğunu unutmamalı ve bunu her daim zikretmelidir. İnsan yaratıcısı karşısında herhangi bir fiziksel ya da zihinsel bir engeli bulunmasa da fitrat gereği zayıftır, eksiktir, yarım ve noksanıdır.

Kur'an-ı Kerim'de görme, işitme, zihinsel, konuşma, ortopedik engellerden bahsedilmektedir. Görme engelliliği üzerine olan ayetler incelendiğinde bunun bir kısmının gerçekten görme engelliliği ile ilgili olduğu apaçıkken kimi ayetlerde ise görememe durumu bir benzetme anlamında kullanılmaktadır. Kur'an Hz. İsa'nın Allah'ın izin verdiği takdirde körleri iyileştirdiğini bilinmektedir. Hz. Yakub'un ise oğlunun arkasından döktüğü göz yaşı sonucunda kör kaldığını ve iyileştirildiği şu ayetler ile belirtilmektedir "Bu gömleği götürün de babamın yüzüne koyun ki,

gözleri açılsın ve bütün ailenizi bana getirin, müjdecî gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi" (Yusuf, 12/93,96).

Kur'an'da gerçek anlamı ile kullanılan engellilik için bahsedilen diğer ayetler ise şu şekildedir;

"Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selamlama ile kendinize, birbirinize selam verin." (Nur, 24/61).

"Kör olarak doğanı ve abrasını Ben'im iznimle iyileştiriyordun." (Maide, 5/110).

"Allah, iki adamı örnek verdi: Bunlardan biri dilsiz ve hiçbir şeye gücü yetmez; Mevla'sına bir yüktür. Onu nereye gönderirse göndersin, bir iş beceremez. Bu adamla, adaleti emreden ve dosdoğru yolda olan eşit olur mu?" (Nahl, 16/76).

Verilen ayetlere bakıldığında engelliliğe yaklaşımın ana temasında bir kolaylık, bir iyileştirme gibi durumlar merkeze alınmıştır. İslam dininin geneline bakıldığında merhamet, engelliler içinde geçerlidir. Verilen ayetlerde görüldüğü gibi engellilere yönelik dışlanma söz konusu değildir. Allah katında yaratılan insanların tek bir şekilde ayrıştığı ve farklılaştığı bilinmektedir. "Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kabilelere ve sülalelere ayırdık. Allah'ın yanında en kerim olanınız, en çok takva sahibi olanınızdır. Kuşkusuz Allah, Her şeyi bilindir. Her şeyden haberdardır." (Hucurat, 49/13). Ayeti ile sadece tek bir ayrıştırma olduğu açıkça belirtilmektedir.

İslam dini insanlar arasında amel haricinde bir başka ayrıştırma söz konusu olmamaktadır. Dil, ırk ve ten rengi açısından asla bir ayrıştırma söz konusu değildir. Engellilik açısından dezavantajlı bir ayrıştırma olmaksızın aksine avantajlı bir durum söz konusudur. Allah, hangi konuda olduğu fark etmeksizin herhangi bir engeli olan birey için ahiret hayatı ve dünya hayatında yapması gereken sorumlulardan muaf saymakta ve onlara kolaylıklar sağlamaktadır. Allah sadece pozitif ayrımcılık sağlamakla kalmayıp diğer insanlardan da gerek zihinsel gerekse de fiziksel anlamda engeli bulunan kişilere merhamet etmeleri, ayrıcalıklı davranmaları merhametli ve hoşgörülü bir şekilde davranmalarını da istemekte ve beklemektedir. Bütün örnek davranışların yansıması olması için Hz. Muhammet Mustafa Kur'an'da olan engellilik konusu ile yakından ilgilenmiş ve engellilere karşı davranılacak tavır ve tutum konusunda örnek olmuştur.

Engellilik konusunda Müslüman topluluklarında yaygın bir inanış söz konusudur. Nisa suresinde yer alan "Sana isabet eden iyilik Allah'tandır. Sana isabet eden kötülük kendindedir. Biz, seni, insanlara resul olarak gönderdik. Tanık olarak Allah yeter." İfadelerinden hareketle engelli olan birey için önce annesinin ne günah işlediği daha sonra ise kendisinin ne günah işlediği sorgulanmaktadır. Çünkü inandıkları düşünceye göre insanın başına gelen kötülükten insan kendisi sorumludur. Bu ifade net olarak Kur'an'da da geçmektedir. "Size isabet eden her musibet, kendi yaptığımız şeyler yüzündendir" (Şura,42/30) ayeti ile de bu düşünce daha da desteklenebilmektedir. Engellilik ise bir kötülük olarak görüldüğünden doğuştan engelli kişiler için annesi suçlu sayılırken başına sonradan bir engel durumu gelir ise kendi işlediği günahın bir yansımasını yaşamaktadır. Hatta bu yüzden saklanılmakta, karanlık odalara gizlenmekte ve toplumdan uzak tutulmaktadır.

Diğer bir yandan engellilik konusunda Müslüman toplumlarda görülen bir diğer yaygın inanış ise ilahi irade ve imtihandır. Bu düşünceye göre her şey Allah'tandır. Allah'ın haberi ve izni olmadan hiçbir kötülük ya da iyilik kulun başına gelmemektedir. Bu nedenle eğer kişinin başına bir hastalık, bir engel durumu geldiye bu yine Allah'ın rızasından kaynaklanmaktadır. Allah böyle uygun görmektedir. Bu düşünce Kur'an'da geçen "Allah'ın bilgisi dışında hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a iman ederse, Allah, onun kalbini doğruya yöneltir. Allah, her şeyi en iyi bilendir" (Teğabün, 64/ 11) ayetine dayanmaktadır.

Kul, başına gelen hastalığı ve engeli kendisine verilen bir imtihan, bir sınav olarak görmektedir. Ya da çocuğu doğuştan engelli doğan bir anne için de çocuğunun engeli onun dünyada ki sınavı olarak sayılmaktadır. Bu dünyadaki sınav eğer başarılı geçirilir ise ahiret hayatında başarılı olanları sonsuz bir mükafat beklemekte ve sınırsız ödül bahşedilmektedir. Bu düşünce ise Kur'an da "Ant olsun! Biz; sizi, korku ve açlıkla; mallarınızı, canlarınızı ve ürünlerinizi kayba uğratarak belalandıracağız. Sabredenleri müjdele!" (Bakara, 2/155), "Her nefis ölümü tadıcıdır. Sizi sınav olarak iyilikle ve kötülükle sınarız." (Enbiya, 21/35) ayetleri ile desteklenmektedir.

Diğer semavi dinler olarak bilinen Yahudilerin ve Hristiyanların engellilik yaklaşımlarına bakıldığında Yahudilerin dini metini Talmud' da engellilere bakış açısını anlamamızı sağlayan bir hikaye yer almaktadır. Bir zamanlar Elazar adındaki büyük bir Haham, Tora üzerine çalışmalar yaptıktan sonra evine dönerken ona göre çirkin bir adamla yolu kesişir. Tora'da insan için söylenen o kadar güzel, övgü dolu kelimelerinden sonra bu çirkin adamı görmek Hahamda bir şok etkisi yaratmış ve "ne kadar çirkin bir adam" demesine neden olmuştur. Bunun üzerine ise adam Hahama dönerek "neden bana çirkinsin diyorsun da asıl yaratıcıya yarattığı şey için neden bu kadar çirkin yaratıyorsun diyemiyorsun?" diyerek cevap vermiştir. Haham da bunun üzerine yaptığı yanlış anlamış ve adamdan af dilemiştir (<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/82780/tanri-katinda-ozel-ve-fevkalade-olmak>, Temmuz, 2012).

Anlatılan bu hikayenin arka planında aslında her insanın bir yaratıcı tarafından yaratıldığını ve yaratılışımızda bizim payımızın değil Tanrının payının olduğu vurgulanmak istenmektedir. Yeryüzündeki her insan bir yaratıcının yansımasını oluşturmaktadır. Yahudi geleneğinde bu düşünce yaygındır.

Engelli insanlar Yahudi geleneğinde doğuştan gelen kıymeti yansıtmaktadırlar. İnsan yaratılışının anlatıldığı Tekvin kitabında yeryüzündeki insanların hepsinin Tanrının bir yansıması olarak yaratıldığından bahsedilmektedir. İnsanoğlunun diğer bütün canlılardan üstün görülmesi İslamiyet'te de olduğu gibi burada da vurgulanmaktadır. Hatta insanın kendi yansıması olarak insanı yaratması sebebi de insanı diğer canlılardan ayırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar hayvanlardan ve diğerlerinden farklı olarak zihinsel anlama kabiliyeti, ayırım yapabilme gücü, sorgulama ve bir yetenek geliştirebilme özellikleri ile donatılmıştır. Her insanın kendisini sevdiği gibi komşusunu da aynı derecede sevmesi beklenmektedir. Bu sevgi altında engellilere duyulan sevgiden de bahsedilmektedir. Talmud'da insanın cinsiyetinin kadın ya da erkek olması, güzel ya da çirkin olması çocuk ya da büyük olmasının hiçbir anlamda olumlu ayrıcalıklar yaratmayacağı gibi olumsuz bir ayırımın oluşmasında da bu farklılıkların neden olmadığı belirtilmektedir (Baybal, 2015).

Yahudilikte önemli bir düşünce olan Tanrı' yansıması olarak yaratılan insan, nasıl olur da engelli olabilir? Oysa Tanrı kusursuz ve mükemmeldir. Bunun cevabı da İslamiyet'e karşımıza çıkan genel bir yargıdan pek uzak değildir. Engelli olma konusunda Tora'da yer alan düşüncelerin temelinde itaatsizlik ve bunun sonucunda insana yansıyan bir ceza söz konusudur. Buna örnek olarak şu ifadeler verilebilir;

“Rab, sizi iyileşemeyeceğiniz mısır çibaniyle, urlarla, kaşıntıyla, uyuzla vuracak.” (Tesniye 28: 27)

“Rab, sizi delilikle, körlükle, şaşkınlıkla cezalandıracak” (Tesniye 28: 28)

“Bütün lanetler başınıza yağacak, yok oluncaya dek sizi kovalayacak. Çünkü siz Rabbin sözünü dinlemediniz” (Tesniye 28: 45).

“Rab, sizi iyileşmeyecek hastalıklarla vuracak” (Tesniye 28: 59).

Tesniye örneklerinden de gördüğümüz gibi yapılan kötülükler ve hatalar karşısında Rabbin insanları kötülükle, geçmeyen hastalıklarla ve engellilik durumları ile cezalandırılacağından bahsedilmektedir. Bütün gücün Tanrının elinde olduğu ve engelli olma durumunun kaynağının Tanrı olduğu verilen örnekler ile apaçık ortaya koyulmaktadır.

Hız. Musa peygamberin dilinin tutuk olduğu, yani bir konuşma engeli olduğu bilinmektedir. Engellilik ve din çalışmaları yapılırken sıkça üzerinde durulan önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Engeli olan bir peygamber vardır ve o da Hız. Musa'dır. Hız. Musa'ya peygamberlik görevi verildiğinde ise kendi dilindeki engelden dolayı bu görevi üstlenmek istemediği de çoğu kaynaklar tarafından dile getirilmektedir. Hız. Davut üzerinde ayrı bir parantez açmak gerekirse Tanrının cezalandırma sistemi açısından oldukça önemli bir detay içerisinde barındırmaktadır. II. Samuel kitabında Hız. Davut'un yapmış olduğu bir günah nedeni ile Dan' dan Beer-Şeva' ya 70.000 kişinin salgın hastalık nedeni ile öldürüldüğünden söz edilmektedir (Turan, 2020: 179).

Tanah üzerine bir inceleme yapıldığında insanların Tanrıya olan sadakatsizlikleri ve işlemiş oldukları günahları nedeni ile engellilik ile cezalandırıldıkları gözlemlenmektedir. Doğuştan gelen engel, annenin ya da babanın günahının bir yansıması iken sonradan gelen engellilik ise kişinin kendi günahının bir yansımasıdır.

Levililer'de Tanrı'nın kendisine sunulan kutsal sunulara kirli olanların, deri hastalığı olanların yaklaşmasını yasakladığını vurgulanmıştır. Bu vurgulamaların engelliler için bir dezavantajlı durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü engellilerin de sunağa yaklaşmalarına izin verilmemektedir. Bu düşüncenin altında ise Levililer'de bahsedilen konudan kaynaklanmaktadır. Tanrı'nın sadece kendisine kusursuz olan insanların ibadet etmesini istediği varsayılmaktadır. Fakat genel anlamda Yahudi toplumlarının genel düşüncesine bakıldığında engelli bireylere yaklaşım konusunda ayrımcı bir tavır içerisinde olmadıkları görülmektedir.

Toplumlar her zaman kendilerini geliştirmektedirler. Bunlara örnek olarak Yahudi toplumlarının engellilere yaklaşımı incelendiğinde eskiden Yahudi toplumlarında işitme engelli kişiler iletişim kurmayı öğrenememekteydiler. Fakat aradan geçen iki yüzyıl zamanında işitme engeli bulunan kişilere Hahamlar ekstra ilgi göstererek iletişim kurmayı öğrenmelerine yardımcı olmuşlardır. İletişim kurabilmeyi öğrenen işitme engelliler böylelikle toplum içerisinde daha fazla

sosyalleşme fırsatına sahip olmuşlardır. Bunun yanında görme engeli bulunan kişiler içinde özel kanunlar geliştirmişler ve engeli bulunan insanlar için sıradan insanların ulaşabildiği bütün imkânlar ve fırsatlardan yararlanabilmeleri için toplumsal ve yasal olarak çalışmalar yapmışlardır. Yahudi toplumlarında hiçbir şekilde “özürlü” kelimesinin kullanılmamakla birlikte bunun tam tersine engelli bireylerin normal insanlara göre çok daha özel ve yetenekli olduğu düşüncesi empoze edilmektedir. Özürlü teriminin engelli bireyler için onur kırıcı olduğu düşünülmekte ve bu terimin onların hayatlarında olan bir parça neşe ve umudun da yok olmasına neden olmaması adına büyük bir titizlikle kullanımına izin verilmemektedir (Baybal, 2015: 280-282).

Yahudilikte engelli kişiler, evlenmekten, çocuk sahibi olmaktan kısacası bir aile kurmaktan muaf tutulmamaktadırlar. Engelli olan kadın hamile kaldığında çocuğuna bakamayacak durumda dahi olsa yine de kürtaj hakkı verilmemektedir. Bu çocuğa bakmak artık toplumun bir görevidir. Çocuğun bir kurumda bakılması yerine Yahudi bir aileye evlatlık olarak verilmesi ise ayrıca tercih edilmelidir. Ayrıca engelli olan bir çift çocuk sahibi olmak istediğinde ise uzman bir kişi dahilinde evlatlık edinebilir. Engelli olması çocuk sahibi olması karşısında bir sorun olarak görülmez. Engelli erkekler engel durumlarına göre günde üç kere dua etmesi mecburidir. Eğer engel durumu el veriyorsa on erkek gruplarından oluşan “minyan” adı verilen grup ile dua etmek için sinagoga gitmeli, dua şalını giymeli ve tefilin sarmalıdır. Eğer erkeğin sol kolunda bir nedenden dolayı gelişimini sağlıklı olarak tamamlamıyorsa veya felçli ise yine de o erkek tefilin’ini sol koluna sarmalıdır. Eğer ki kolu hiç yok ise tefilin’i sağ koluna sarmalıdır. On üç yaşını tamamlayan engelli erkek çocukları Bar-Mitsva’sını yapmasına yardım edilmelidir. Eğer engel durumu el veriyorsa Tora’nın bölümlerini okumak üzere çağırılmalı ve dualara katılımı sağlanmalıdır. Eğer ki engel durumu katılmasına engelse ve kendisi de eğer bunu isterse bir Tora rulosu evine götürülmesi ve evinde Tora okunması için bir minyan toplanmalıdır (<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/83545/bir-ilahiyat->). Engelli olan ve engelli olmayan bütün insanlar eşittir. Tanrının bir yansıması olduğu düşüncesi Tora’da da yer aldığı için bütün bireylere ne olursa olsun saygı gösterilmesi bir bakıma zorunluluktur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Engellilik kompleks bir olguyu açıkladığı için birden fazla tanımlamaya açık yapıdadır. Tarihsel süreçte incelendiğinde, engellilik evrensellik barındırıyor olmasına karşın genel olarak toplumda kabul görme, topluma entegre olma konusunda sorunlar yaşayan dezavantajlı grupların başında yer almaktadır. İlk engelli kişiden günümüz 21. yüzyılına kadar her dönemde iç içe yaşadığımız engelli bireyleri kabul etme ve ötekileştirmeme konularında noksanlıklar yaşandığı görülmektedir.

Bedensel veya zihinsel olarak farklı oldukları için sürekli olarak “öteki” konumunda yer alan engellilerin tarihsel ve kültürel süreçlerine bakıldığında ilk olarak tıp bilimi olmak üzere sosyal bilimciler tarafından daimi olarak üzerinde durulan bir olgu olduğu söylenebilir. Belirli beden, norm ve kalıplarının dışarısında yer alan engelli bireyler dört büyük kutsal din başta olmak üzere bütün mitlere ve efsanelerde yer almaktadır. Özellikle taraftarı çok olan bütün büyük dinler engelliler konusunda oldukça hassas davranmaktadır. Tanrı’nın yansıması olan insan eğer noksan yaratıldı ise bu yine Tanrı’dandır anlayışı yer almaktadır. Dayanışma, yardımlaşma ve hoşgörü üzerine kurulan semavi dinler engellilerin damgalanıp

ötekileştirilmesine karşı gelmekte ve tam aksine engellilerin topluma entegre edilmesi gerekliliğine sıkça vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda birbirini sürekli olarak besleyen din ve kültür engellilik konusunda birbirini desteklemekten ve beslemekten geri kalmamaktadır. Toplumun azınlık kesimlerince de engellilik Tanrı'nın bir cezası, kötülüğün bir karşısıdır. Bu nedenle engellilik utanılması gereken hatta kilitli kapılar arkasında saklanması gereken bir durumu yaratmaktadır. Tanrı engel durumunu bir ceza veya lanet olarak vermekte bu nedenle de aile ya da engelli birey bu cezayı layık olduğu şekilde karanlıklar ardında yaşaması gerektiğine dair öğretiler bulunmaktadır.

Mitler tarihimizin eğlenceli fantastik fakat bir o kadarda gerçeklik barındıran kültürlerinden harmanlanan hikayeleri oluşturmaktadır. Mitoloji denince akıllara her ne kadar kusursuz, güçlü, güzel veya yakışıklı ana karakterler geliyor olsa da hemen hemen her toplumda engellilik barındıran mitolojik hikayelerin olması engelliliğin hayatımızın her döneminde ve aşamasında önemli yer kapladığının açık bir göstergesini oluşturmaktadır. Mitler büyük dinlerden önce yaşandığı kabul edilen ve bir bakıma kültürü şekillendiren önemli anlatılardır. Bu nedenle mitlerin içerisinde sıkça engelliliğe vurgu yapılması engellilik konusunun son dönemlerde gün yüzüne çıkan bir olgu olmadığını aksine yaşantının var olduğu her dönemde karşımıza çıktığını bizlere yansıtılmaktadır. Mitolojinin yanı sıra atasözleri ve deyimlerde engellilere yönelik söylemler olması da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Yıllar önce söylenen atasözleri ve deyimlerin günümüzde hala geçerliliğini koruması, bilinmesi ve aynı sıklık ile dillerde söylenmesi yaşanan engel durumunun yıllar geçmesine, teknolojinin gelişmesine, toplumların kendilerini her açıdan geliştirmesine rağmen hiç değişime uğramadan kullanılabilir olması engellilik kavramının zamansal ve mekânsal konum fark etmeksizin hayatımızın her evresinde var olduğunu bizlere hatırlatmaktadır.

Engellilik, bireyin toplum içerisinde edindiği veya edineceği statüyü belirleyen önemli bir olgudur. Bir toplumun kültürel değerleri toplum içerisinde engelli bireyi nasıl ve ne kadar sosyal hayatın içerisinde yer verdikleri ile anlaşılabilen ve engellilere toplumun olumlu ya da olumsuz tutumların yansımaları sunabilmektedir. Bu doğrultuda okul ders kitapları, edebi eserler ve sinema önemli kültürel unsurlar olmasının yanı sıra kültürün aktarılmasında da önemli rol oynamaktadır. Ders kitapları, edebi eserler ve filmlerde genel itibarıyla engelliliğin olumsuzlandığı ve toplumun engelliliğe ilişkin yaklaşımının “tedirgin olunan, yük, günahın bedeli, aciz, korkulacak kişi” gibi olumsuz anlamlandırmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun damgalanmaya ve sonrasında sosyal izolasyona yol açtığı söylenebilir. Buna karşın çalışmamız kapsamında son dönem eserlerde ve bir filmde engelli bireyin kendi ayakları üzerinde duran, spor etkinlikleri ile ilgilenen, yetenekli, başarılı ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan engelli bireylerin resmedilmesi önem taşımaktadır.

Türk kültürü; Anadolu, Doğu Akdeniz, Balkanlar, Sibirya, Orta Asya ve İslam kültürleri ile etkileşim içinde varlığını sürdürmekte olan zengin ve eklektik bir kültürdür. Günümüzde Selçuklu ve Osmanlı döneminde oluşmuş gelenek ve davranış kalıpları da sıklıkla sürdürülmektedir. Bu nedenle bir toplumun kültürel değerlerinde engellilere yönelik bakış açısının nasıl olduğunu anlayabilmek için o toplumun beslendiği ve taşıyıcısı olduğu kültürel kaynaklara bakmakta yarar olacaktır. Geniş bir kavram olan kültür, içerisinde pek çok farklı faktörü barındırır. Filmlerde, edebi eserlerde, ders kitaplarında, mitolojide, dinde ve atasözleri deyimlerde engelliğin

sunumu ve engelli bireylere yönelik yaklaşımın niteliğinin incelenmesi olumsuz kültürel kodları anlamak ve çözüm üretmek açısından önem arz eder. Engellilik olgusuna yönelik toplumun her kesimini kapsayacak şekilde bireylere eğitimlerin verilmesi farkındalığın oluşmasına zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Eğitimlerin, seminerlerin ve konferansların alanında uzman veya engellilik sosyoloji dersi almış; sosyologlar, uzman sosyologlar ve akademisyenler tarafından nitelikli bir şekilde verilmesi, engelliliğin sosyolojik bağlamı içerisinde bireylere aktarımı noktasında önemli rol oynayacaktır. Özelde aileler, öğretmenler ve işverenler gibi özel alan ve kamusal alanda aktif birimlerin özel eğitime tabi tutulması, ders kitapları, hikayeler, romanlar ve sinemanın bu yönde revize edilmesinin gereklilik olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, M. (2021). Japon Mitolojisinde Kadın İmgesinin Oluşumu. *Milel ve Nihal*, 18(2), 265-292.

Arslan, A. Çelikkaya, Ş., & Taşbaşı, A. (2016). Türk Kültürü Bağlamında Ağrı İli Alkarısı İnanmaları. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(212), 201-210.

Aydın, A. R., Keskin, İ., & Yelçe, N. Z. (Ed). (2020). *Engellilik Tarihi Yazıları*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Bayram, B. 2006. Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikayeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1).19-27.

Baybal, S. (2015). Yahudilik ve Hıristiyanlığın Engellilere Bakışı. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 275-298.

Baykan, Z. (2000). Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*.

Becker, H. S. (2021). Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması. (Ş. Geniş ve L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.

Burcu, E. (2007). Türkiye'de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Burcu, E. (2011). Türkiye'de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.

Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Can, D. Pekpay, C. Hakverdi Can, M. Kaya, G. Avşar Tuncay, A., & Candan S. (2017). İlköğretim Ders Kitaplarında Engellilik. *PAU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(41), 75-89.

Creswell, J. W. (2019). Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri. (H. Özcan, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 83-104.

Çakmak, N. M. (2008). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(2), 51- 62.

Çayır, K. Ergün, M. (2014). Ders Kitaplarında Engellilik. Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi.

Ekici, M., & Ertem, İ. S. (2019). Çocuk Kitaplarında Engelliler ve Sorunlarının İncelenmesi. Anadolu Kültür Araştırmaları Dergisi (ANKAD), 3(3), 250-264.

Goffman, E. (2020). Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.

Güç, A., & Sert, E. (2020). Budizm’de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana. İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 5(1), 3-28.

Güloğlu, T. (2021). Değişen Dünyada Sosyal Politika. İstanbul: Ekin Yayınevi.

Kocaömer, Y. (2008). Engelliler Tarihi. Engelsiz Erişim Derneği.

Kağnıcı, G. (2018). Sümer Mitolojisi Enki ve Ninmah Metni Sakatlık Tarihi Açısından Değerlendirme. Tarih İncelemeleri Dergisi, 33(2), 429-450.

Kara, B. (2008). Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kara, B. (2016). Türkiye’de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri. The Journal of Academic Social Science Studies, (48), 249-260.

Kayayı, E. (2007). Özürlüler İçin Verimli Bir İstihdam Politikası Oluşturulması. (Uzmanlık Tezi). T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 170-189.

Macionis, J. J. (2015). Sosyoloji. (V. Akan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Neuman, W. L. (2020). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar Cilt 2. (Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Paftalı, E. (2013). Yakın Dönem (1996-2013) Türk Sinemasında Engellilerin Temsili. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Polat, Ç. S. (2011). Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamaların Başka Dilde Aşk Filmi Üzerinden İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Reis, Ö. (2020). Kemal Tahir’in Köyün Kamburu Romanına Engelliliğin Sosyal Modelinden Bakmak. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3(2), 160-173.

Resmi Gazete. (2009). Milletler Arası Sözleşme.

Resmi Gazete. (2015). Sosyal Hizmet Kuruluşlarında Bakımı Sağlanan Engelli ve Yaşlı Bireylere Harçlık Ödenmesine İlişkin Yönetmelik.

Resmi Gazete. (2019). Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik.

Sever, M. (2003). Köroğlu Destanı Antep Rivayeti, Türk Dünyası Sosyal Bilimciler Dergisi, 24, 65-87.

Simmel, G. (2020). Bireysellik ve Kültür. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Swartz, D. (2018). Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi. (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şimşek, E. (2018). Çukurova'da Anlatılan "Alkarısı" Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri
http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/simsek.pdfErişim Tarihi: 12.02.2022.

Taşpınar, Y. (2021). Bir Kamu Politikası Alanı Olarak Engellilik ve Türkiye'de Mevcut Durum, 2. Uluslararası 1 Mayıs Sosyal Politikalar ve Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 39-55.

Turan, S. (2020). Engellilik ve Dinler. 2. Baskı, Ankara: Okurakademi Yayıncılık.

Ünal, A. (2010). Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009). (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yaralı Akkaya, A. (2018). Otherization In Language; Descriptions Of Disability In Turkish Proverbs And Idioms. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 89-98.

İNTERNET KAYNAKLARI

Engelliler.gen.tr. Eski Uygarlık ve Mitolojide Engelliler. <https://engelliler.gen.tr/konular/eski-uygarlik-ve-mitolojide-engelliler.5981>. Erişim Tarihi: 02.13.2022.

Okuryazarim.com.tr. Demirciler Tanrısı: Hephaistos. <https://okuryazarim.com/demirciler-tanrиси-hephaistos/>Erişim Tarihi: 01.24.2022.

Mitolojiktanrilar.com.tr. 2020. Hephaistos Kimdir? Olimpos Tanrılarının Demircisi., <https://mitolojiktanrilar.com/hephaestus-demirci-tanri/>. Erişim Tarihi: 01.24.2022.

Milliyet Blog.2012. Tepegöz Destanı., <http://blog.milliyet.com.tr/tepegoz-destani/Blog/?BlogNo=369038>. Erişim Tarihi: 03.15.2022.

TDK. (2019). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.11.2021.

Türk Dili ve Edebiyatı. 2007. Köroğlu Destanı. <https://www.turkedebiyati.org/koroglu-destani.html> Erişim Tarihi: 03.14.2022.

Yıldırımsal (K). Turkisnews.com. 2013. Sumerler Çivi Yazılı Tabletlere Göre İlk İnsan Yaratılışı. <https://www.turkishnews.com/tr/content/2013/12/03/civi-yazili-tabletlere-gore-ilk-insan-yaratilisi/>.Erişim Tarihi: 03.30.2022.

WHO (2011). World Report On Disability. https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi:10.11.2021.

WHO (2015). WHO Global Disability Action Plan 2014-2021. <https://www.who.int/publications/i/item/who-global-disability-action-plan-2014-2021> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.11.2021.

Wikipedia (2021). Hephaistos. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hephaistos> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 21.12. 2021.

<https://deyimlersozlugu.tr.gg/> Erişim Tarihi: 27.03.2022.

<https://ey-der.com/ana-sayfa/turkiye-ve-dunyada-engelliler/#:~:text=D%C3%BCnyada%201%20milyar%20engelli%20birey,15'i%20engelli%20bireylerden%20olu%C5%9Fuyor> Erişim Tarihi: 29.03.2022.

https://www.aile.gov.tr/media/78170/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_2021.pdf Erişim Tarihi: 31.03.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20130425.pdf> Erişim Tarihi: 31.03.2022.

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/718/ekutuphane2.1.9.2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 31.03.2022.

Tanrı katında özel ve fevkalade olmak. 13 Temmuz 2012. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/82780/tanri-katinda-ozel-ve-fevkalade-olmak>

Bir ilahiyat problemi olarak Yahudiliğin engellilere bakışı 19 Temmuz 2012 <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/83545/bir-ilahiyat->

https://www.aile.gov.tr/media/78170/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_2021.pdf Erişim Tarihi: 31.03.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20130425.pdf> Erişim Tarihi: 31.03.2022.

<https://engelsizerisim.com/yazi/engellilertarihi#:~:text=%C4%B0lk%20defa%2016'nc%C4%B1%20y%C3%BCzy%C4%B1da,da%20g%C3%B6rme%20engelli%20okullar%C4%B1%20a%C3%A7%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F>

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf> Erişim Tarihi: 15.05.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf> Erişim Tarihi: 15.05.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5369.pdf> Erişim Tarihi: 16.05.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> Erişim Tarihi: 16.05.2022.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf> Erişim Tarihi: 16.05.2022.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/01/20150131-9.htm> Erişim Tarihi: 16.05.2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20169487.pdf> Erişim Tarihi:
16.05.2022.

[https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-2.htm#:~:text=MADDE%20%20%E2%80%93%20\(1\)%20Bu,ilgili%20s%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1rma%20ve%20%C3%B6l%C3%A7%C3%BCtleri%20kapsar.](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-2.htm#:~:text=MADDE%20%20%E2%80%93%20(1)%20Bu,ilgili%20s%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1rma%20ve%20%C3%B6l%C3%A7%C3%BCtleri%20kapsar.) Erişim Tarihi: 16.05.2022.